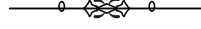

Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları

The Limits to Slave Ownership in Roman Law

Ar. Gör. Selahattin EREN*

*Notre ennemi, c'est notre maître:
Je vous le dis en bon français.
Jean de la Fontaine*

ÖZET

Mülkiyet hakkının konusunu oluşturan köleye, ticarî yaşamda efendi adına hareket edebilmesi için, eski zamanlardan beri fiil ehliyeti tanınmıştır. Bir insan olarak kölenin kişiliğinin tanınıp efendinin kötü muamelelerine karşı korunması ise İmparatorluk döneminde çıkarılan yasa ve emirnamelerle mümkün olmuş; teoride sınırsız olduğu kabul edilen köle üzerindeki mülkiyet hakkı zaman içinde sınırlamalara tâbi tutulmuştur. Her ne kadar Gaius tarafından malvarlığının korunması esasına dayandırılrsa da, bu sınırlamalar köle ayaklanmalarına karşı kamu yararı ve devletin güvenliği düşüncesiyle getirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: köle, mülkiyet sınırlamaları, kötü muamele, kişiliğin korunması

ABSTRACT

From ancient times, the slave, as an object of the property right, has a recognized legal capacity in order for him to act on behalf of his master in the business life. The recognition of the slave as a person and his protection against his master's ill-treatment was made possible in the Imperial period via laws and imperial enactments; the right on the slave's property, presumed unlimited in theory, has been restricted over time. Although it is claimed by Gaius that these were restrictions

---

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Anabilim Dalı

based on the protection of the property, they were regulated in regard of public interest and the state's security.

Keywords: *slave, restrictions of property right, ill-treatment, protection of the personality*

GİRİŞ

Romalı şair Iuvenalis ünlü yergisinde, kendisine kölesini neden çarımha germek istediği sorulan kadının verdiği yanıtı aktarır: O *demens! ita servus homo est? (Ahmak! Köle bir insan mı ki?)*¹ Iuvenalis'in bu dizelerde yediği yalnızca efendi değildir; eşitsizliğe dayalı bir toplumun tamamıdır. Ancak bu cümle, toplumsal bir eleştiriden öte bir anlama da sahiptir. Aynı zamanda Romalıların ve özellikle hukukçuların çözüme kavuşturmak zorunda oldukları bir hukukî sorunu ifade eder: Köle bir mal mıdır yoksa insan mıdır?

En eski zamanlarda, köle bir maldır, demiştir Romalılar; onu tıpkı bir yük ve çeki hayvanı gibi bir *res mancipi* ve mülkiyet hakkının konusu olarak kabul etmişlerdir. Efendi, kölesini dilediği gibi kullanabilir; bedel karşılığında ya da bedelsiz olarak kullanımını bir başkasına bırakabilirdi. Hatta köle üzerinde ölüm dirim hakkına (*ius vitae ac necis*) dahi sahipti. Öldürülmeyip terk edilmesi halinde ise köle özgürlüğünü elde etmez; sahihsiz mal (*servus sine domino*) olurdu.

Hukuken bir mal statüsünde olan köle, hukuki bir kişiliğe ve hak ehliyetine sahip değildi. Bir başka deyişle köle, hak sahibi olamaz ve borç altına giremezdi. Ancak köleye hukukî kişilik tanınmaması, onun da bir insan olduğu ve özgür insanlar gibi aklî yeteneklerinin bulunduğu gerçeğini değiştirmez. Nitekim ticarî yaşamın gerekleri, efendiyi, kölenin insan olma niteliğinden yararlanmaya itmiştir. Hukukî kişiliği inkâr edilen kölenin, hür insanlar için aranan koşulların varlığı halinde efendinin kişiliğini ödünç alması (*ex persona domini*) mümkün olur, köleye fiil ehliyeti tanınırdı. Örneğin köle, efendisi yerine birtakım hukukî işlemleri gerçekleştirir; mallar teslim eder ve alır, efendisinin kendisine bıraktığı *peculium*'u yönetirdi. Kölenin üçüncü kişilerle yaptığı hukuki işlemlerden doğan haklar efendiye ait olur; bu bakımdan köle, efendisi için adeta bir iktisap organı gibi hareket ederdi.² Hukukî

¹ Iuvenalis, *Satura*, VI, 219-224.

² Gaius, *Institutiones*, I.52.3.

işlemler gerçekleştirmesi, aslında kölenin kişiliğinin kısmen de olsa tanındığını gösterir. Ancak bu tanıma, genellikle efendinin malvarlığıyla ilgili işlemler bakımından geçerli olup son derece sınırlıydı. Sahipsiz köle örneğinde olduğu gibi, efendi yoksa kölenin kişiliği de yoktu.³

Kölenin bir mal ve insan olmasının yarattığı çelişki, klasik hukuk döneminde kendini göstermiştir. Nitekim Roma'nın egemen felsefe akımı Stoacılığın etkisinde kalan Klasik hukukçular, her ne kadar kölenin hukuken bir kişiliğe sahip olmadığını kabul etseler de fiziksel bir insan olduğunu reddetmemekteydiler. Köleliğin bir doğal hukuk kurumu olduğu; bir başka deyişle bazı insanların köle olarak doğdukları yönündeki Aristocu düşünceye⁴, Romalılarda rastlamak mümkün değildir. Aksine klasik hukukçular, her insanın doğanın yasalarına göre doğuştan eşit olduğu; köleliğin ise evrensel hukukun tüm insanlara dayattığı fiilî bir olgu olduğunu kabul etmekteydiler.⁵ Nitekim IV. yüzyılın sonunda yaşamış olan Romalı devlet adamı ve hukukçu Florentinus, köleliğin, birinin doğaya aykırı olarak bir başkasının hâkimiyetine tâbi kılındığı bir evrensel hukuk (*ius gentium*) kurumu olduğunu belirtmiştir.⁶

Efendinin menfaatinden bağımsız olarak kölenin kişiliğinin tanınması ve korunması, Roma hukukunun temel sorunlarından biri olmuştur; çünkü bu husus, bizatihi kölelik kurumunun sorgulanmasına ve efendilerin mülkiyet hakkının tehlikeye düşmesine neden olabilirdi. Kölenin kişiliğinin kendisi için tanınması, efendinin mülkiyet hakkının sınırlandırılması ya da ortadan kaldırılması anlamına gelmekteydi.

Bu makalenin amacı, Roma hukuku dönemlerine göre köle mülkiyetinin sınırlarını tespit etmektir. İlk bölümde Krallık devri ve Cumhuriyet'in ilk yüzyıllarında köle mülkiyeti üzerinde herhangi bir sınırlama olup olmadığı tartışılmıştır. İkinci bölümde İmparatorluk devrinde köle mülkiyeti sınırlamaları kronolojik sıraya göre incelenmiş ve son bölümde ise bu sınırlamaların düzenlenme nedenleri araştırılmıştır.

³ Girard, Paul Frédéric, *Manuel élémentaire de droit romain*, Paris, 1918, s. 97; Monier, Raymond, *Manuel élémentaire de droit romain*, Cilt I, Montchrestien, 1947, s. 214.

⁴ Aristoteles, *Politika*, I.1.4; Garnsey, Peter, *Ideas of Slavery from Aristotle to Augustine*, Cambridge, 2001, s. 125.

⁵ Gaius, *Institutiones*, I.52.1-2.

⁶ D. 1.5.4.1.

I. Krallık Devri ve Cumhuriyet'in İlk Yüzyıllarında Köle Mülkiyeti

Krallık devri ile Cumhuriyet'in ilk yüzyıllarında efendinin köle üzerindeki mülkiyet hakkına ilişkin yasal bir sınırlamadan söz etmek mümkün değildir. Efendinin köle üzerindeki mülkiyeti sınırsız olarak değerlendirilmekteydi.⁷ Bu anlayışın yansımalarına, köle üzerindeki mülkiyet hakkına ilişkin birtakım sınırlamaların kabul edildiği İmparatorluk döneminde dahi rastlamak mümkündür: Nitekim İmparator Antoninus Pius (138-161), Hispania Baetica prokonsülü Aelius Marcianus'a gönderdiği yazılı cevabında (*rescriptum*) şunları yazar:

D. 1.6.2 (Ulpianus): Efendilerin köleleri üzerindeki hâkimiyetinin tam olması gerekir; (çünkü) bir kimseyi sahip olduğu bir haktan mahrum bırakmak uygun olmaz.⁸

Her ne kadar eski dönemlerde kölelere kötü muameleyi yasaklayan herhangi bir hukuk kuralı bulunmasa da kölelerin hiçbir hukukî korumaya -en azından teoride- sahip olmadığı söylenemez.⁹ Bu dönemde efendinin köle üzerindeki hâkimiyetinin sınırını, örf ve âdetler (*mores maiorum*) oluştururdu.¹⁰ Yaşamının önemli bir kısmını Roma'da geçirmiş olan Yunan tarihçi Halikarnaslı Dionysos'tan öğrendiğimize göre nüfus sayımından sorumlu bir *magistra* olan *ensor'un* görevlerinin arasında, hanelerde kölelere örf ve âdetlere uygun davranılıp davranıl-

⁷ D. 1.6.1.1; Gaius, *Institutiones*, 1.52; *Institutiones Iustinianus*, 1.8.1; William Warwick **Buckland**, *The Roman Law of Slavery*, Cambridge, 1908, s. 36; Monier, s. 211; **Westermann**, William Linn, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia, 1955, s. 82; **Gontard**, Paul, *Droit romain: de la personnalité de l'esclave. Droit français: de l'effet des conventions matrimoniales sur les droits des créanciers antérieurs au mariage*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Paris Üniversitesi, Hukuk), Paris, 1884, s. XVIII ; **Petit**, Léon, *De l'esclave en droit romain. De la mitoyenneté en droit français*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Poitiers Üniversitesi, Hukuk), Poitiers, 1872, s. 25 ; **Testart**, Alain, "Pourquoi la condition de l'esclave s'améliore-t-elle en régime despotique", *Revue française de sociologie*, C. 39, S. 1, 1998, s. 4.

⁸ Bu çalışmada kullanılan Eski Çağ kaynaklarının Türkçe çevirisi, orijinal metinler ve kaynakçada gösterilen diğer çevirilerinden yararlanılmak suretiyle, yazar tarafından yapılmıştır.

⁹ Buckland, s. 36.

¹⁰ **Jhering**, Rudolf von, *L'esprit du droit romain*, Cilt II, çev. De Meulenaere, Paris, 1877, s. 172; Buckland, s. 36; Testart, s. 4.

madığını denetlemek de bulunurdu.¹¹ Köle, karı ya da çocuklara aşırı sert davranmak; *nota censoria* olarak adlandırılan bir yaptırımın uygulanma sebebiydi.¹² *Nota censoria* alan *pater familias*, şerefsiz (*infamis*) ilân edilir; hak ehliyeti sınırlandırılırdı.¹³

Örf ve âdetlerin uygulamada köleye efendi zulmüne karşı etkin bir koruma sağlayıp sağlamadığı ve ilk dönemlerde kölenin durumunun iyi olup olmadığı tartışma konusudur. Romanist gelenekte, ilk zamanlarda kölenin durumunun oldukça iyi olduğuna ilişkin Jhering'in önermesi *a priori* doğru kabul edilmiştir.¹⁴ Bu anlayışa göre köle, örf ve âdetler gereği, "gerçekte ailenin bir üyesiydi; bu şekilde kabul edilir ve buna uygun olarak muamele görürdü."¹⁵ Örf ve âdetlere uymayarak kölesine kötü muamele eden az sayıdaki efendi ise *censor* denetimine takılırdı. Ancak yazara göre, örf ve âdetler kölenin kötü muamele görmesini o denli önleyici bir etkiye sahipti ki, *censor* denetimine gerek kalmazdı; zira "eski zamanlarda âdetler, köleye sonraki dönemin yasalarının hiçbir zaman sağlayamadığı bir gelecek sunuyordu."¹⁶

Elbette bu önerme, birtakım maddî nedenlere dayanmalıdır. Neden ilk dönemlerde kölenin hukukî durumu sonraki döneme göre daha iyiydi? Bu noktada Jhering'in gösterdiği nedenler üç grupta toplanabilir: (1) köle sayısının az olması ve tarıma dayalı aile ekonomisi, (2) köle ve efendilerin aynı kökenden gelmeleri, (3) evrensel hukuktaki karşılıklılık ilkesi.¹⁷

İlk yüzyıllarında sınırlı bir nüfusa sahip bir şehir devleti olan Roma'da, küçük ölçekli tarıma dayalı aile ekonomisi hâkimdi. Kölelerin sayısı özgür insanlarla karşılaştırıldığında oldukça azdı ve her aile en

¹¹ Dionysos, *Antiquitates Romanae*, XX, 3.

¹² *Censor*'un *nota* verdiği diğer hâller için bkz. Mommsen, Theodor, *Le droit public romain*, Cilt IV, çev. Paul Frédéric Girard, Paris, 1893, s. 55-60.

¹³ Dumont, Jean Christian, *Rome et l'esclavage sous la république*, 1987, s. 144; Gontard, s. XVIII. Öte yandan Dumont, genel kabulün aksine, *tribunus plebis*'lerin *auxilium* ya da *intercessio* yetkilerinin de kölenin kişiliğini koruduğunu savunmuştur (s. 147-152).

¹⁴ Buckland, s. 36; Monier, s. 210; Willems, Pierre, *Le droit public romain*, Louvain, 1888, s. 151; Visky, Karol, "Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler", çev. Bülent Tahiroğlu, *İHFM*, C. 40, S. 1-4, 1974, s. 690.

¹⁵ Jhering, s. 171

¹⁶ a.g.e., s. 167.

¹⁷ Jhering, s. 168-171.

çok birkaç köleye sahipti.¹⁸ Efendi, küçük tarlasını çocukları ve kölesiyle birlikte eker, hasadı birlikte toplarlardı. Onlarla günlük yaşamda kurduğu ilişki, onların de birer insan olduğunu unutmamasını sağlardı. Nitekim köle; aile ile aynı masada yemek yer, tanrılara birlikte ibadet eder, ailenin keder ya da mutluluğunu paylaşırdı. Bu dönemde köle, efendinin hizmetkârı değil, yardımcısıydı.¹⁹

Dahası ilk zamanların köleleri, efendileriyle aynı medeniyete mensuptu. Köle sınıfı, komşu şehir devletlerle yapılan savaşlarda esir alınan insanlardan oluşuyordu.²⁰ Bu komşu şehir devletlerin halklarının birçoğu, Romalılarla akraba kavimlerdi. Hatta çoğu zaman köle, esir düşmeden önce efendisiyle aynı geçim kaynağına ve eğitim düzeyine sahipti; kendi toplumunda belki de saygın bir kişi olarak görülmekteydi. Efendi ile köle arasında sosyal statü bakımından büyük bir fark bulunmaması, bir insana kötü muamele ve işkence için gerekli olan asgarî ötekileştirmeyi sağlamak bakımından yetersiz kalıyordu.

Öte yandan askerî ve ekonomik hegemonyalarını henüz tesis edememiş Romalılar, kaybedilen bir savaş sonucu bizzat kendilerinin esir düşüp köleleştirilebileceklerinin farkındaydılar.²¹ Evrensel hukuk kurumu olan karşılıklılık ilkesi, efendileri, kölelerine bizzat kendileri köleleştirildiklerinde maruz kalmayı istedikleri şekilde muamele etmeye zorluyordu.

Kölelik kurumu hakkında çalışmalarıyla tanınan Buckland, Jhering'in teorisini kabul ederek yinelemiştir: "Geç dönemlere kadar köle sayısı görece azdı ve efendi-köle arasında sonraki döneme kıyasla çok daha yakın bir ilişki vardı. Dahası, kölelere yapılan zulümleri ve diğer kötü muameleleri denetlemek için *ensor* makamı mevcuttu. Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde, Cumhuriyet döneminde kölelerin iyi muamele gördüğünden kuşku duymak için bir neden yoktur."²² Monier de benzer bir yaklaşıma sahiptir: Jhering'in gösterdiği nedenleri sayan

¹⁸ Iuvenalis, *Satura*, XIV, v. 166-169.

¹⁹ Jhering, s. 171.

²⁰ a.g.e., s. 169.

²¹ Macrobius, *Saturnales*, I, 11, 7; Gontard, s. XVIII.

²² Buckland, s. 36.

yazar, kölenin toplumsal durumunun diğer *aileni iuris*'lerden farklı olmadığını savunmuştur.²³

Jhering'in ve onu takip eden sayısız yazarın ilk dönemlerde kölenin durumunun iyi olduğunu savunurken gösterdikleri tarihsel olgu ve düşünceler kuşkusuz doğrudur. Gerçekten Cumhuriyet döneminde az sayıda köle bulunur, köleler efendileri ile akraba kavimlerden gelirler ve muhtemelen Romalıların en büyük korkusu kaybedilen bir savaş sonucunda köleleştirilmektir. Tüm bu olgulardan yola çıkılarak yapılan inceleme, İmparatorluk devri ile yapılan bir karşılaştırmadan ibarettir. Cumhuriyet döneminde köle sayısı azdı; İmparatorluk döneminde köle sayısı milyonla ifade edilirdi. İlkinde köleler Romalılar ile akraba kavimlerin üyeleriydiler; ikincisinde ise uzak diyarlardan ve farklı "ırklardan" gelen barbarlardı. İlkinde Romalılar savaş kaybedip köleleştirilebileceklerini biliyorlardı; oysa ikincisinde bir küresel güç olan Romalıların korkacak bir şeyleri yoktu. Bu farklılıkların efendinin kölesine yaptığı muameleyi etkilemesi gerektiğini düşünen Jhering, kölenin durumunun, daha sonra göreceğimiz gibi İmparatorluk döneminde kötü olduğuna göre, Cumhuriyet döneminde iyi olduğu varsayımında bulunmuştur. Oysa Jhering'in ortaya koyduğu husus, iddiasının aksine, Cumhuriyet döneminde kölenin durumunun iyi olduğu değil, kölelerin akıl almaz zulümlere maruz kaldıkları İmparatorluk dönemine göre daha iyi olduğundan ibarettir.

İlk dönemlerde kölenin hukukî durumunun iyi olduğuna yönelik romanist sav, bütünüyle dayanaksız olmayıp; Erken Çağ kaynaklarını temel almaktadır. Stoacı düşünür Seneca Minor, yaşadığı İlk İmparatorluk döneminde kölelere yapılan insanlık dışı muamelelerden yakını ve eski zamanlarda kölelerin efendilerini "aile reisi", efendilerin ise kölelerini "aile üyeleri" olarak gördüklerini aktarır.²⁴ Benzer bir şekilde kölenin ailenin bir üyesi olduğunu ifade eden Macrobius, köleye yemeğinin, yılın ilk ayında evin hanımı, *Saturnalia*'da ise aile reisi tarafından masaya getirildiğini anlatır.²⁵ Cato, tarımda çalıştırılan kölelere ne kadar ekmek ve şarap verilmesi gerektiğini ayrıntılı olarak kaleme almış; kâhya karısının (*vilica*) komşu kadınlarla dostluk kurabildiğin-

²³ Monier, s. 210.

²⁴ Seneca Minor, *Epistulae Morales Ad Lucilium*, 47. Kölenin aile üyesi olduğuna ilişkin bkz. Plinius Minor, *Epistularum*, V, 19; Macrobius, *Saturnales*, I, 12.

²⁵ Macrobius, *Saturnales*, I, 12.

den ve lüks içinde yaşadığından örtülü olarak söz etmiştir.²⁶ Valerius Maximus'a göre kölenin öğünleri, arta kalanı satıp para biriktirmesine yetecek kadar büyüktü.²⁷ Columella, kölelere kaliteli yiyecek ve giyecek verilmesini, yapılan işlerde kölelerin görüşünün alınmasını, kötü muamele görmelerini önlemek için kâhyanın sık sık denetlenmesini öğütler.²⁸ Cicero, köleye; kutsal günlerde dinlenme izni verildiğini ve yevmiye usulü çalışan tarım işçisi (*mercenarius*) gibi muamele edilmesi gerektiğini söyler.²⁹

Cato, Cicero, Valerius Maximus, Columella, Seneca Minor, Macrobius... Kaynak olarak başvuru olan bu yazarların ortak özellikleri düşünüldüğünde, onlara itibar etmekte temkinli davranmakta yarar vardır. Tüm bu isimler, sayısız kölesi bulunan büyük toprak sahipleridir. Akla şu soru gelmektedir: Tarihçiler ve yazarlar, köle sahipleri değil, bizzat köleler olsaydı, kölenin hukukî durumunun iyi olduğunu söyleyebilecek miydik?

Öte yandan bizzat bu yazarların eserlerinde, kölelerin kötü koşullarda yaşadıklarını gösteren olgulara da rastlamak mümkündür. Örneğin; kutsal günlerde kölelerin çalıştırılmasını, hasta kölelere olağan günlük öğünden daha azının verilmesini, hasta ve yaşlı kölelerin satılmasını öğütleyen Cato'dan başkası değildir.³⁰ Columella, tarlada çalıştırılan kölelerin birbirlerine zincirlendiğini ve geceleri yeraltı zindanlarında (*ergastulum*) bu halde uyumak zorunda olduklarını aktarır.³¹ Bunlara benzer sayısız örnek verilebilir.

Birçok önemli romanistin yalnızca kölelik güzellmelerini dikkate almasında, kuşkusuz Roma uygarlığına ve özellikle hukuk düzenine olan hayranlıkları önemli rol oynamıştır. Bu hayranlık, Romalı yazarların ve hukukçuların köleliğe ilişkin tüm yazdıklarını onaylama; aksi yöndeki kanıtları yok sayma gibi bir eğilim yaratmıştır. Watson'ın deyişiyle *romanist ideoloji*, işte bu düşünce biçimine karşılık gelmektedir.

²⁶ Cato, *De Re Rustica*, 56; 57; 143.

²⁷ Valerius Maximus, IV, 3, 7.

²⁸ Columella, *De Re Rustica*, I, 8.

²⁹ Cicero, *De Legibus*, II, 12; *De Officiis*, I, 13.

³⁰ Cato, II, 4; 7.

³¹ Columella, I, 8, 16.

Ayrıca *ensor* denetiminin kölelere etkin bir koruma sağladığı oldukça kuşkuludur.³² Nitekim Mommsen, "Kölelere kötü muamele halinde *ensor nota*'sının söz konusu olduğunu söylüyoruz; ama buna ilişkin yeterince kanıt yoktur ve bu bir tesadüf olmasa gerekir" demiştir.³³ Her şeyden önce beş yılda bir seçilen *ensor*, *lex Aemilia*'ya göre nüfus sayımını göreve geldiği tarihten itibaren on sekiz ay içinde bitirmekle yükümlüydü. O halde *ensor'un* görev yapmadığı üç buçuk yıl boyunca kölelere örf ve âdetlere uygun davranılıp davranılmadığı denetlenemezdi.³⁴ Geri kalan bir buçuk yılda ise denetim ve cezalandırma mekanizmasını kölenin harekete geçirmesi mümkün değildi; zira köle efendisini şikâyet hakkına sahip değildi. Bunun iki nedeni vardır: İlk olarak, köle hakkın ancak konusu olabilirdi; kölenin herhangi bir hakka sahip olması düşünülemezdi. İkincisi, efendiye karşı şikâyet hakkı, bizihi mülkiyet hakkıyla bağdaşmazdı. Dolayısıyla nüfus sayımı dışında *ensor'un* kölelerine zulmeden efendileri cezalandırması, ancak bir Roma vatandaşının ihbarıyla mümkün olurdu. Köle sahipleri arasındaki sınıf dayanışmasının, böyle bir ihbarı uygulamada imkânsız kıldığını tahmin etmek hiç de zor değildir.³⁵ Dolayısıyla *ensor'un* nota verme imkânı, efendiler bakımından caydırıcı olmaktan uzaktı.

Bir insanın bir başkasının hâkimiyetine tâbi kılınması anlamına gelen kölelik, doğası gereği bir zor ve şiddet kurumudur. En önemli ve tarihsel olarak ilk kaynağı, belirttiğimiz gibi, savaşta esir düşen düşmanlardı.³⁶ Eski zamanlarda savaş esirlerinin akıbeti aydınlatıcıdır: Esirler; boyun, el ve ayakları bağlı ve birbirlerine zincirli bir şekilde, Roma sokaklarını dolduran kalabalığın zafer çığlıkları arasında *Capitol'a* kadar muzaffer komutanın arabasını takip ederlerdi. Vardıklarında ise ya oracıkta boğazlanırlar ya da Tarpeia Kayası'ndan aşağı atılırlardı.³⁷ Bu şekilde katledilen esirler de Romalılarla akraba kavimlerden insanlardı; bu dönemde sıradan bir Latin devletinin sakinleri olan Romalılar, kay-

³² Dumont, s. 143. Aksi görüş için bkz. Girard, s. 96 n°3; Westermann, s. 96 n°2.

³³ Mommsen, *Theodor, Le droit pénal romain*, Cilt I, çev. J. Duquesne, Paris, 1907, s. 25 n°2. Aynı görüş için bkz. Dumont, s. 143-144.

³⁴ Watson, Alan, "Roman Slave Law and Romanist Ideology", *Phoenix*, C. 37, S. 1, Bahar 1983, s. 54.

³⁵ Watson, s. 55.

³⁶ D. 1.4.4.2 (Florentinus); *Institutiones Iustinianus*, I.1.3.

³⁷ Petit, s. 8.

bedilecek bir savaş sonucu köleleştirilebileceklerinden korkuyorlardı. Hayvan gibi katledilen esirin, aynı dönem içinde toplumsal koşullarda kayda değer bir değişiklik olmadığı halde, adeta aile üyesi olarak görülen köleye dönüşmüş olması akla uygun değildir. Eldeki verilerden yola çıkarak, kölenin ilk zamanlarda bir aile üyesi gibi muamele gördüğü sonucuna ulaşmak mümkün değildir.

II. İmparatorluk Döneminde Köle Mülkiyetinin Sınırları

A. Genel Olarak

Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru Roma devletinde kölenin durumu büyük ölçüde değişmiştir. MÖ II. yüzyılda; İtalya'nın tamamının, İberyaya yarımadasının doğu kıyılarının, Yunanistan'ın ve Kartaca'nın fethedilmesiyle birlikte, köle nüfusunda önemli artış meydana gelmiştir. C. Iulius Caesar'ın komutasındaki Roma'nın zaferiyle sonuçlanan Galya Savaşları'nın (MÖ 58-50) ardından, dört yüz bin ila bir milyon kişi köleleştirilmiştir.³⁸

Bu dönemde köle sayısının artmasıyla birlikte kölelerin değeri düşmüş ve köle ticareti canlanmıştır. Strabon'dan öğrendiğimize göre, MS ilk yüzyılın başlarında Delos'ta yalnızca bir günde on bin köle satılırdı.³⁹ Kullanımı giderek artan köleler, yaşamın her alanında değişik işleri yerine getirmeye başlamıştır.⁴⁰ *Aquarii* hamama su taşır, *cap[s]arii* hamamlarda efendilerin kıyafetleriyle ilgilenir, *notarii* stenografik yapar, *silentarii* evde sessizliği sağlar, *lorarii* kabahat işleyen diğer köleleri cezalandırır, *nutricii* ya da *paedagogii* çocukların bakımı ve eğitimiyle ilgilenir, *janitores* kapıları açar, *analectae* yerleri süpürür, *cellarii* mahzenle ilgilenir, *cubicularii* yatak odalarıyla ilgilenir, küçüklüklerinde bedenleri deforme edilen *distorti* ya da *muriones* yemek sırasında davetlileri eğlendirir, *ambulones* ya da *anteambulones* dışarı çıktığında efendiye eşlik edip yolu açar, *nomenclatores* yoldan geçenlerin adlarını efendiye söyler, *calculatores* hesaplama işlerini yapar, *librarii* efendinin söylediklerini yazar ya da eserleri çoğaltır, *dispensatores* ve *procuratores* evin giderlerini kayıt altına alır, *obstetrices* ebelik yapardı. *Ordinarii* ise efendinin gü-

³⁸ Plutarkhos, *Caesar*, 16; Velleius Paterculus, II, 47.

³⁹ Strabon, *Geographia*, XIV.5.2.

⁴⁰ Cuq, Edouard, *Manuel des institutions juridiques des romains*, Paris, 1928, s. 79; Monier, s. 211.

vendiği köleler arasından seçilir, evin belirli bölümlerinden ve diğer kölelerden sorumlu olurdu.

Özel mülkiyete konu olan köleler, iki gruba ayrılırlardı: (1) *familia rustica* ("taşra hane halkı") (2) *familia urbana* ("şehir hane halkı"). Bu ayırım, kölelerin çalıştığı coğrafyaya göre değil, yaptıkları işin niteliğine göre yapılırdı.⁴¹ Buna göre *familia rustica* kapsamında kalan köleler ister şehirde ister taşrada olsun, evin (*villa*) dışında ve genellikle tarımda çalıştırılırlardı. *Familia urbana* ise, evin içinde çalıştırılan kölelerden oluşurdu. Özellikle *latifundia* denilen büyük tarım arazilerinde çalıştırılan kölelerin çalışma koşulları oldukça ağırdır.

Cumhuriyet döneminin başlarından farklı olarak bu köleler; Romalılarla akraba olmayan, farklı diller konuşan ve uzak diyarlardan gelen "barbarlar"dı.⁴² Dolayısıyla Romalıların, kölelerin fiziksel birer insan, köleliğin ise doğaya aykırı fiilî bir olgu olduğunu unutmaları hiç zor olmamıştır.

Kırbaçlama, yeraltı zindanlarına kapatma, zehirleme, mızrakla göğsü parçalama, vahşi hayvanlara atma, açlıktan ölüme terk etme, taşlayarak öldürme, uzuvlarını korla dağlama, madenlerde çalıştırma ve çarımha germe; kölelere verilen cezaların yalnızca bir kısmıydı. MÖ 489 yılından itibaren köleler, halkı eğlendirmek amacıyla, amfitiyatrolarda vahşi hayvanlarla dövüşmeye zorlanmışlardır. Dönemin yazarlarının eserleri incelendiğinde, kölenin durumunun ne kadar vahim olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Romalı Stoacı düşünür Seneca, oğlu Lucilius'a yazdığı mektupta; efendilerin yanında hapsiran, öksüren ya da en ufak bir ses çıkaran kölelerin kırbaçlandığını; bütün gece aç ve susuz bir şekilde ayakta beklemek zorunda bırakıldığını anlatır.⁴³ Iuvenalis, daha önce belirttiğimiz gibi, kendisine kölesini neden çarımha germek istediği sorulan kadının verdiği yanıtı aktarır: "*O demens! ita servus homo est? nil fecerit, esto / Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.*" (Ahmak! Köle bir insan mı ki! Hiçbir şey yapmadı: Yine de ölecek, böyle istiyorum, böyle emrediyorum).⁴⁴

⁴¹ D. 50.16.166.

⁴² Cuq, s. 80; Petit, s. 25.

⁴³ Seneca, *Epistulae ad Morales*, 47.

⁴⁴ Iuvenalis, *Satura*, VI, 219-224.

Cumhuriyet döneminin sonlarında köle sayısının önemli ölçüde artmasına bağlı olarak gerek kölenin toplumsal durumunun kötüleşmesi gerekse Roma toplum yapısının değişmesi üzerine İmparatorluk döneminde, efendinin köle üzerindeki mülkiyet hakkını çeşitli amaçlarla sınırlayan birtakım yasal düzenlemeler getirilmiştir.

B. Augustus Dönemi (MÖ 27-MS 14)

Köle mülkiyetinin sınırlandırılması, ilk kez Augustus döneminde çıkarılan birtakım yasalarla azat etme işlemleri bakımından söz konusu olmuştur: *lex Fufia Caninia*, *lex Ælia Sentia*.

1. *Lex Fufia Caninia*

MÖ 2 yılında yürürlüğe giren *lex Fufia Caninia*, vasiyetname yoluyla azat edilebilecek köle sayısını sınırlandırmak suretiyle kölelerin kitleler halinde azat edilmesini önlemek amacıyla çıkarılmıştır.⁴⁵ Vasiyetname dışı azat edilmeler ile bir veya iki köleye sahip efendinin vasiyetname ile gerçekleştirdikleri azat edilmeler, yasanın uygulama alanının dışında kalmaktaydı.⁴⁶ Yasaya göre, kural olarak, ikiden on kadar köleye sahip efendi köle sayısının yarısına kadar; on birden otuz kadar köleye sahip ise köle sayısının üçte birine kadar; otuz birden yüze kadar köleye sahip ise köle sayısının dörtte birine kadar ve son olarak yüz birden beş yüze kadar köleye sahip ise köle sayısının beşte birine kadar köle azat edebilirdi. Beş yüzden daha fazla köleye sahip efendi ise en çok yüz köle azat edebilirdi.⁴⁷ Ancak vasiyetname ile azat edilebilecek azamî köle sayısı, efendinin sahip olduğu köle sayısı bakımından oluşturulan bu kategorilerden bir alt kategoriye göre azat edilebilecek azamî köle sayısından daha az olamazdı.⁴⁸ Örneğin; on iki kölesi bulunan efendi en çok dört değil beş köleyi, otuz iki köleye sahip efendi en çok sekiz değil on köleyi ve son olarak yüz beş kölesi bulunan efendi yirmi bir değil yirmi beş köleyi azat edebilirdi. Efendinin sahip

⁴⁵ Cuq, s. 98; Girard, s. 124.

⁴⁶ Gaius, *Institutiones*, I.44; Gaius, *Institutiones*, I.43.2.

⁴⁷ Gaius, *Institutiones*, I.43.1; Paulus, *Sententiae*, IV.14.4; Ulpianus, *Reglae*, I.24.

⁴⁸ Gaius, *Institutiones*, I.45.

olduğu toplam köle sayısının belirlenmesinde, kaçak köleler (*fugtivi*) de dikkate alınır.⁴⁹

Azat edilmek istenen kölelerin adları vasiyetnameye yazılmalıydı; daha sonraki dönemde çıkarılan *Senatus Consultus Orphicianus*, azat edilmek istenen kölelerin ayırt edilmesini sağlayacak özelliklerinin yazılmasının yeterli olduğunu düzenlemiştir.⁵⁰ Yasa tarafından belirlenen azamî sayıdan daha fazla kölenin azat edilmesi vasiyetnamede öngörül-müş ve isimler bir tercih sırasına koyulmamışsa, bu durumda vasiyetna-me geçersiz olur ve kölelerden hiçbiri özgürlüğüne kavuşamazdı.⁵¹ Do-layısıyla vasiyetnamede üst sınırdan daha fazla sayıda köle belirtilmesi halinde, köleler sıralanmalıydı.

2. *Lex Ælia Sentia*

MS 4 yılında çıkarılan *lex Ælia Sentia*'ya göre, on dört yaşını dol-durmuş ergin, mirasçı atayabilir ve vasiyetname yapabiliyordu; ancak yir-mi yaşından küçük efendi, sunacağı haklı nedenin (*iusta causa*) ancak *consilium*⁵² tarafından uygun bulunması durumunda, yalnızca değnek-le (*vindicta*) köle azat edebilirdi.⁵³ Benzer bir şekilde, otuz yaşından küçük bir köle, *consilium* tarafından uygun bulunan bir haklı nedenin varlı-ğında, yalnızca değnekle azat edilebilirdi. İzinsiz azat edilen köle, Roma vatandaşlığını kazanmaz⁵⁴; imparatorluk kölesi (*caesaris servus*) haline gelirdi.⁵⁵

Gayrimeşru oğul, kız çocuğu, erkek ya da kız kardeşin; üvey evla-dın, süt kardeşin, mürebbiyenin, temsilci (*procurator*) olarak kullanılacak erkek kölenin ve evlenmek amacıyla kadın kölenin azat edilmesi,

⁴⁹ Paulus, *Sententiae*, IV.14.3. Bunun nedeni, kaçak kölelerin üzerindeki mülkiyet hakkının ve zilyetliğin devam ettiği düşüncesiydi (**Erdoğan**, Belgin, *Roma Eşya Hukuku*, İstanbul, 2015, s. 29).

⁵⁰ Paulus, *Sententiae*, IV.14.1; Ulpianus, *Reglae*, I.25.

⁵¹ Gaius, *Institutiones*, I.46.

⁵² *Consilium*; Roma'da beşer senatör ve *equites*'ten, eyaletlerde ise Roma vatandaşı yirmi yargıçtan oluşan ve azat etme işlemlerine izin veren özel bir meclisti (Ulpianus, *Reglae*, I.13a.).

⁵³ Gaius, *Institutiones*, I.38; 40; Ulpianus, *Reglae*, I.13; I. 1.6.4; C. 7.11.4.

⁵⁴ Gaius, *Institutiones*, I.18; Ulpianus, *Reglae*, I.12.

⁵⁵ Ulpianus, *Reglae*, I.12.

birer haklı neden oluştururdu.⁵⁶ Haklı nedenler sayısızdı; *consilium*, gösterilen nedenin haklı olup olmadığının belirlenmesinde takdir yetkisine sahipti.⁵⁷

Azatl, kural olarak, kendisini özgür bırakan kişinin hukukî statüsüne kavuşurdu.⁵⁸ Buna göre azatlılar; eski efendilerinin statüsüne göre Roma vatandaşı, Latin⁵⁹ ya da yabancı olurlardı. *Lex Ælia Sentia*, istisnai olarak, bazı durumlarda azatlığın *patronus*'undan farklı bir statüye sahip olmasını öngörmüştür. *Consilium* tarafından uygun görülen bir haklı nedenin varlığına rağmen *vindicta* dışında bir usule uygun olarak azat edilen köle, *Latini Juniani* statüsüne sahip olurdu. Bu statüdeki azatlıların hak ehliyeti, Roma vatandaşlarına göre daha dardı.⁶⁰ Buna karşın daha önce ceza olarak zincirlenen, damgalanan, suç şüphesi üzerine işkence yoluyla sorgulanıp suçlu bulunan, bıçakla ya da hayvanlarla dövüştürülen, gladyatör okuluna verilen ve hapse atılmış köleler; efendileri ya da bir başkası tarafından azat edilirlerse, *peregrinus dediticius*⁶¹ statüsüne sahip özgür insanlar haline gelirlerdi.⁶² Vasiyetname ile

⁵⁶ Gaius, *Institutiones*, I.19; 39.

⁵⁷ Tahiroğlu, Bülent, "Roma Hukukunda Azat Etmenin Tahditleri", *İHFM*, C. 38, S. 1-4, 1973, s. 532.

⁵⁸ Cuq, s. 100.

⁵⁹ Eski Latium'un sâkinlerinin soydaşlarına *Latini* denirdi. M.Ö. 338'te Latin devletlerinden oluşan konfederasyon dağıldıktan sonra Roma, bu şehir devletlere (*civitates*) birer özel statü tanımış ve bu devletlerin vatandaşlarını Roma vatandaşı kabul edilmemekle beraber onlara birtakım ayrıcalıklar sağlamıştır. Bu ayrıcalıklar arasında *comitia tributa*'da oy kullanma hakkı, Roma'da yerleşim yoluyla vatandaşlık kazanma hakkı, Roma ile ticaret yapma hakkı (*ius commercii*), bir Romalı ile evlenme hakkı anlamına gelen *ius connubium* vs. vardı (Berger, Adolf, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philedelphia, 1980, s. 537).

⁶⁰ Latin statüsünde bulunan azatlılar; *connubium*'a ve miras hakkına sahip değildiler, ölümden sonra malları *patronus*'a kalırdı. Bu nedenle özgür bir insan olarak yaşayıp köle olarak öldükleri söylenirdi (Cuq, s. 102). Buna karşın eski efendi de azatlıyı gözetmek ve kollamakla yükümlüydü. Eski efendi ile azatlı arasındaki bu karşılıklı gözetme yükümlülüğü, ihtiyaç halindeki eski efendi ya da azatlıya yardım nafakası ödenmesinde de karşımıza çıkar (İpek, Nurcan, "Roma Hukukunda Yardım Nafakası Yükümlülüğü", *MÜHF – HAD*, C. 19, S. 3, s. 286).

⁶¹ "Esir-yabancı" statüsünde bulunan azatlılar, Latinlerin sahip olduğu ayrıcalıklardan bile yoksundular. Bu statünün adı, eski zamanlarda Roma'ya karşı savaşta kaybedip teslim olan ve düşman olarak görülen kişilerden gelmektedir. Roma'da ya da Roma'nın yüz mil yarıçapında konaklamaları yasaktı. Miras hakkına sahip değillerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cuq, s. 102.

⁶² Gaius, *Institutiones*, I.13.

azat edilen köle ise, efendisinin rızasıyla azat edilmiş gibi, Latin haline gelirdi.⁶³

Alacaklının, *patronus*'un ya da hazinenin zararına yapılan azat etme işlemleri geçersizdi.⁶⁴ İfa güçsüzlüğüne düşen efendinin köle azat etmesi yasaktı. Efendi, eğer azat etme sonucu ifa güçsüzlüğüne düşecek ise, azat etme işlemi geçersiz olurdu.⁶⁵ İfa güçsüzlüğü içindeki efendi, istisnai olarak, vasiyetname ile köleyi azat edip mirasçı atayabilirdi. Ancak bunun için vasiyetnamede bir başka mirasçının atanmamış ya da atanmış kişinin herhangi bir nedenle mirasçı olamayacak olması zorunluydu.⁶⁶ Mirasçı atanmış kölenin otuz yaşından küçük ya da *deditici* sınıfından olması halinde de sonuç değişmezdi. Bu şekilde atanmış köle, özgürlüğüne ve Roma vatandaşlığına kavuşur, mirasçı olurdu. Eğer vasiyetname ile iki ya da daha çok köle azat edilip mirasçı atanmışsa, ilk köle özgürlüğüne kavuşur ve mirasçı olurdu.⁶⁷

3. Augustus ve Kölenin Kişiliğinin Korunması

İmparator Augustus döneminde, efendinin köle hâkimiyeti üzerinde yukarıda söz edilen azat etme sınırları dışında herhangi bir yasal sınırlama mevcut değildi. Görüldüğü gibi, azat etme sınırları da köleyi fiziksel bir insan olarak korumaktan çok, barbar kölelerin kitleler halinde azat edilerek vatandaş statüsünü kazanmalarını önlemeyi amaçlamaktaydı. Kölenin öldürülmesine ya da ona kötü muamele yapılmasına ilişkin bir yasal sınırlama bulunmasa da sonraki dönemde ortaya çıkan bu sınırlamaların kökenini, Seneca'nın aktardığı Augustus anekdotunda bulmak mümkündür.⁶⁸

Akşam yemeğinde Augustus'u ağırlayan Roma'nın yeni zenginlerinden biri olan Vedius Pollio, kristal bir kadehi düşürüp kıran bir kölenin havuzdaki dev yılanbalıklarına atılmasını emreder. Cellatlarının ellerinden kurtulan köle, Augustus'un ayaklarına kapanıp, canlı canlı yemek dışında herhangi bir şekilde ölmek için yalvarır. Böyle bir gad-

⁶³ Ulpianus, *Reglae*, I.12.2.

⁶⁴ Gaius, *Institutiones*, I.37; Ulpianus, *Reglae*, I.15; C. 7.11.1.

⁶⁵ **Umur**, Ziya, *Roma Hukuku Ders Notları*, İstanbul, 2010, s. 165.

⁶⁶ Tahiroğlu, *Azat*, s. 533.

⁶⁷ Ulpianus, *Reglae*, I.14.

⁶⁸ Seneca, *De Ira*, III, 40; Cassius Dio, 57, 23.

darlık karşısında dehşete düşen Augustus, köleyi azat eder; tüm kristal kadehleri kırdırtır, havuzu ise doldurtur.

İmparatorun karşısında hukuku çiğnemeye cüret edemeyeceğinden, Vedius Pollio'nun, kölesine dilediği gibi davranma ve onu öldürme yetkisine sahip olduğunu düşündüğü açıktır. İlginç olan, bu olayda hukukî çerçevenin dışına çıkanın Pollio değil, Augustus olmasıdır. *Princeps*, efendinin köle üzerindeki hâkimiyetini dilediği gibi kullanmasını makamının otoritesini kullanarak engellemiştir.⁶⁹ Bu olaydan sonra imparatorun huzurunda merhamet dileyen kölenin öldürülmesi şeklinde bir uygulama yerleşmiştir.

C. Claudius Dönemi (41-54)

Kölenin kişiliğini tanıyan ve koruyan ilk düzenleme, kölelerin terk edilmesi konusunda Claudius döneminde yapılmıştır. Roma toplumunda hasta kölelerin tedavi giderlerinden kaçmak isteyen efendileri tarafından genellikle terk edildiği ve Aesculapius⁷⁰ adasında yaşamalarının geri kalanını hiçbir tedavi görmeden acı içerisinde geçirdikleri bilinmektedir.⁷¹

İmparator Claudius, ağır hasta (*ob gravem infirmitatem*) kölelerin efendileri tarafından terk edilmesini yasaklamıştır. Bu yasaya aykırılığın yaptırımını, mülkiyet hakkının kaybı olarak belirlemiştir.⁷² Köle ise iyileşmesi durumunda özgürlüğüne kavuşur, hak ehliyeti bakımından ise Latin statüsüne sahip olurdu.⁷³

Suetonius, Claudius'un ağır hasta kölesini terk etmek yerine onu öldüren efendinin insan öldürmeden sorumlu tutulmasını (*caedis crimine teneri*) buyurduğunu yazmıştır; ama Suetonius'un tarihî olgular

⁶⁹ Watson, s. 56.

⁷⁰ Adını Yunanların tıp tanrısı Aesculapius'tan alan bu ada, Tiber nehri üzerinde yer alır. Efsaneye göre MÖ 293'te Romalılar, Epidaurus'ta bulunan şifa tanrısı Aesculapius'un tapınağındaki iyileştirici etkiye sahip kutsal yılanı, salgını tedavi etmesi için Tiber adasına getirirler. Roma toplumunda ağır hasta insanlar, iyileşecekleri umuduyla bu adaya getirilirler.

⁷¹ Suetonius, *Claudius*, 25.

⁷² D. 40.8.2; Suetonius, *Claudius*, 25, 4.

⁷³ C. 7.6.1.3.

konusunda titiz bir yazar olduğu söylenemez.⁷⁴ Yazarın bu konuda yanlış olduğunu düşündüren iki neden bulunmaktadır. Öncelikle Claudius'un ağır hasta kölelerin terk edilmesi konusundaki beyannamesinden söz eden diğer iki kaynakta, kölenin öldürülmesi halinde efendiye insan öldürme suçunun isnat edilmesinden söz edilmemektedir:

D. 40.8.2 (Modestinus): Yüce Claudius'un edictum'una göre, ağır hasta olduğu için efendisi tarafından terk edilen köle özgürlüğünü elde eder.

C. 7.6.1.3: Eski zamanlarda Yüce Claudius'un edictum'uyla, efendinin ciddi bir hastalıktan muzdarip olan kölesini evinden atması ve ona hiçbir şekilde yardım etmemesi, onunla ilgilenebilecek durumu olmadığında başkalarına emanet etmemesi, onu hastaneye yatırmaması ya da ihtiyaçlarını başka türlü karşılamaması hâllerinde, söz konusu köle Latin özgürlüğüne kavuşur ve efendinin ondan daha önce ölmesi durumunda ise mirasçısına ait olurdu. Böyle bir köle, o andan itibaren tamamen özgür olur, efendisinin rızası olmasa bile Roma vatandaşlığını derhal kazanır ve eski sahibine hiçbir patronus hakkı tanınmazdı; çünkü onu evinden ve ailesinden uzaklaştıran, yardım etmeyerek başkalarının merhametine bırakan, hastaneye yatıran ve hatta ona olağan ücret ödeyen efendi, bu kölenin mülkiyetini yalnızca özgür kalan adamın yaşam süresince değil, ölümü sırasında da vs. kaybeder.

İkincisi, böyle bir düzenleme, efendinin köle üzerindeki hâkimiyetinin henüz kayda değer sınırlamaya tâbi olmadığı birinci yüzyılın koşullarına göre oldukça ileri bir düzenleme olurdu.

D. Nero Dönemi (54-68)

Eski Roma'da ölüm cezası, kılıçla infaz gibi olağan yöntemlerin yanı sıra, mahkûmun Colosseum'da ya da amfitiyatrolarda vahşi hayvanlara atılması yoluyla (*damnatio ad bestias*) da uygulanabilirdi.⁷⁵ Ancak hiçbir suçu bulunmayan kölelerin de köle tedarikçilerine satılıp,

⁷⁴ Buckland, s. 37; Watson, s. 63.

⁷⁵ D. 48.19.11.3. Ceza olarak vahşi hayvanlara atılmanın söz konusu olduğu hâller için bkz. D. 48.19.28.15; 48.19.38.2.

kitlelerin eğlencesi için vahşi hayvanlarla dövüştürüldüğü olurdu. MS 61'de⁷⁶ çıkarılan *lex Petronia de servis*, kölelerin vahşi hayvanlarla dövüştürülmesini yargıç kararına bağlamıştır.⁷⁷ Bu yasağa aykırı davranarak vahşi hayvanlarla dövüştürülmesi için kölesini devreden efendinin yanı sıra, köleyi devralan tedarikçinin cezai sorumluluğu söz konusu olurdu.⁷⁸

MS 54-62 döneminde Nero'nun danışmanlığını yürüten Seneca; köleye karşı aç bırakma gibi gaddarca muamele ve ahlaka aykırı eylemlerin önüne geçmek için bir *magistra*'nın görevlendirildiğini ifade eder.⁷⁹ Bu *magistra* muhtemelen Roma'da *praefectus urbi*, eyaletlerde ise *praeses* idi.⁸⁰ Kölelerin daha önce bu hakka sahip olup olmadıkları bilinmemektedir; metinden kölelerin *magistra*'ya şikâyet etme imkânına en geç Nero döneminde kavuştukları anlaşılmaktadır. Kölenin hukukî kişiliğinin tanınmamasının en önemli sonuçlarından biri, dava ehliyetine ve daha geniş bir ifadeyle *magistra*'ya başvuru hakkına sahip olmamasıydı. Yalnızca efendiye karşı kötü muameleyle sınırlı olsa da *magistra*'ya şikâyet hakkını elde etmesi, kölenin kişiliğinin ilk kez hukuk düzenince tanındığını göstermektedir. Ancak, bu hakkın ne ölçüde kullanılabilirdiği meçhuldür.

E. Domitianus Dönemi (81-96)

Roma'nın serbest piyasasında hadımların (*spādone*s, *castrāti*) değeri, olağan kölelere göre daha yüksekti.⁸¹ Örneğin, Iustinianus dönemi

⁷⁶ *Lex Petronia de servis*'in yürürlüğe girdiği tarih kesin olarak bilinmemektedir. Mommsen ve Berger (s. 557) MS 61, Buckland MS 79 (s. 36), Cuq (s. 80 n°6), Girard (s. 100) ve Westermann (s. 114) *lex Iunia Petronia*'nın çıkarıldığı MS 19 tarihini önermişlerdir; Smith (s. 695) ise Augustus zamanını işaret etmiştir. Yasanın MS 61 yılında *consul* olarak görev yapan Publius Petronius Turpilianus'un girişimiyle çıkarılmış olması muhtemeldir.

⁷⁷ D. 48.8.11.2. Metinde geçen "*iudex*" sözcüğü yargıç anlamına gelse de birçok yazar bu sözcüğü "*magistra*" olarak çevirmiştir.

⁷⁸ D. 48.8.11.1.

⁷⁹ Seneca, *De Beneficiis*, III, 22, 3.

⁸⁰ Cuq, s. 80-81.

⁸¹ Hadım kölelerinin değerinin diğer kölelerinkine göre yüksek olmasının çeşitli nedenleri vardır. İlki, Roma toplumunda hadımların sadık olduklarına dair yaygın bir inanç hâkimdi. İkincisi, *spondanes* denilen yalnızca testisi kesilip penisi korunan köleler, Romalı kadınlar için gebe kalmaksızın cinsel arzularını tatmin etme imkânı sunardı. Martialis, *Epigrammaton*, VI, 67; Pannicus, neden sevgili Caelia sadece hadımların refakatini kabul ediyor,

minde olağan bir çocuk kölenin piyasa değeri 10 *solidii*⁸² iken, hadım kölenin değeri 70 *solidii* idi.⁸³ Hadımların değerinin sıradan kölelerin değerinden fazla olmasından yararlanmak isteyen köle tacirlerinin köleleri hadım etmelerinin yaygın bir uygulama hâline geldiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle İmparatorluk döneminde, hadım etmeyi ve hadım kölelerin satılmasını yasaklayan çeşitli hukuk kuralları düzenlenmiştir.

İmparator Domitianus, çocuk kölelerin hadım edilmesini yasaklamış ve hâlihazırda köle tacirlerinin elinde bulunan hadımların satış bedellerine düşük bir üst sınır getirerek, yasağa aykırı davranılmasının önüne geçmeye çalışmıştır.⁸⁴ Neratius Priscus ve Annius Verus'un konsüllüğü sırasında (97)⁸⁵ çıkarılan bir *senatus consultum*, kölenin hadım edilmesini yasağını yinelemiştir. Bu yasağa aykırı davranan efendinin, malvarlığının yarısına el koyulması öngörülmüştür.⁸⁶

F. Hadrianus Dönemi (117-138)

İmparator Hadrianus bir yazılı cevabında, hadım etmenin yaptırımını ağırlaştırmış; köleyi hadım edenin *lex Cornelia de sicariis et veneficis*⁸⁷ kapsamında sorumlu tutulmasını buyurmuştur.⁸⁸ Emirnameye göre, bir başkasını hadım eden köle veya hür insan ve bir köleyi hadım eden hekimin yanı sıra, gönüllü olarak hadım olan da ölüm cezasına çarptırılırdı. Buna karşın yüksek sınıfa mensup kişiler (*honestiores*)⁸⁹,

---

diye soruyorsun. (Çünkü) Caelia evliliğin sunduğu zevkleri arzuluyor, meyveleri değil; Terentius, *Eunuchus*, V: Küçük bir zenci hizmetkâr arzuladığını bana söylediğinde, bir tane bulmak için her işi bırakmadım mı? Daha sonra bir hadım istediğini söyledin; çünkü büyük ve yalnız hanımların bir hadımı vardır.

⁸² *Solidius*, İmparator Constantinus döneminde yürürlüğe girmiş bir Antik Roma para birimidir. Bir *solidius*, 4,5 gram altından oluşurdu.

⁸³ Buckland, s. 8.

⁸⁴ Suetonius, *Domitianus*, 7.

⁸⁵ Bazı kaynaklarda bu düzenlemenin İmparator Domitianus hükümdarlığında (MS 81-96) yapıldığı belirtilmektedir. Oysa *Digesta*'da Neratius Priscus ve Annius Verus konsüllüğü döneminden bahsedilir ki, bu dönemde Domitianus hayatını kaybetmiştir.

⁸⁶ D. 48.8.6.

⁸⁷ *Sulla* döneminde MÖ 81 yılında çıkarılan *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, insan öldürme ve zehirlenme suçlarını işleyenlerin ölüm cezasına çarptırılmalarını öngörüyordu.

⁸⁸ D. 48.8.4.2.

⁸⁹ İmparatorluk döneminde vatandaşlar; zenginlik, resmî görev ve soy bakımından hiyerarşik olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımı, özellikle ceza hukuku ve usulü bakımından son derece

bir adaya sürgün edilirdi.⁹⁰ Bu kişilerin mallarına Hazine tarafından el koyulurdu (*publicatio*). Ancak rızası dışında hadım edilen kölenin özgürlüğünü elde edip edemeyeceğine ilişkin bu dönemin kaynaklarında bir açıklık bulunmamaktadır.

Efendinin köle üzerindeki ölüm dirim hakkını sınırlayan ilk imparator Hadrianus olmuştur. Hadrianus, yargıç kararı bulunmadıkça, efendinin kölesini öldürmesini yasaklamıştır.⁹¹ Ayrıca kölenin muhabbet tellallarına ya da gladyatör gösterileri için köle tedarikçilerine (*lenones ya da lanistae*) satılmasını yasaklamıştır.⁹² Ancak her iki yasağa aykırılık halinde hükmedilen cezalar belirsizdir. Hadrianus'un düzenlediği gladyatör gösterileri için tedarikçiye devir yasağı, kölenin yargıç kararı olmadıkça vahşi hayvanlara atılmasını yasaklayan *lex Petronia de servis*'i tamamlayıcı nitelikteydi.

Ulpianus'tan öğrendiğimize göre İmparator Hadrianus, köleleri ne nedensiz yere kötü muamele eden bir kadını beş yıl sürgün (*relegatio*) ile cezalandırmıştır.⁹³ Bu olayın münferit bir vakıa olup olmadığı; uygulamanın hukukî dayanağı ve benzer durumlarda bu cezaya sistematik biçimde hükmedilip hükmedilmediği bilinmemektedir.

G. Antoninus Pius Dönemi (138-161)

Efendinin köle üzerindeki mülkiyet hakkını sınırlayan en önemli düzenleme, Antoninus Pius döneminde gerçekleşmiştir. Baetica prokonsülü Aelius Marcianus'a gönderdiği bir emirnamede, aşırı ve neden-

---

önemliydi. *Honestiores* denilen üst sınıf; ölüm, işkence, vahşi hayvanlara atılma, çarımha germe gibi bedensel cezalara çaptırılmazdı. Buna karşın *humiliores* denilen alt sınıfın mensupları açısından herhangi bir sınırlama söz konusu değildi. Hadım etme yasağına aykırılıkta olduğu gibi, ölüm cezasının öngörüldüğü suçların *honestiores* tarafından işlenmesi halinde genellikle sürgün cezasına (*relegatio*) hükmedilirdi. (Berger, s. 489-490.)

⁹⁰ Paulus, *Sententiae*, V.23.13.

⁹¹ Spartianus, *Hadrianus*, 18, 7. Efendinin ölüm dirim hakkı ortadan kaldırılmamış; yalnızca bu hakkın kullanımı yargıç kararına bağlanmıştır (Gaudemet, Jean / Chevreau, Emmanuelle, *Les Institutions de l'Antiquité*, 8. Basım, Paris, 2014, s. 334).

⁹² Spartianus, *Hadrianus*, 18, 8. Ayrıca Hadrianus, efendinin mülkiyet hakkının sınırlanması anlamına gelmemesine rağmen, kölelerin hukukî durumunu iyileştiren birçok düzenleme yapmıştır. Kölenin tutulduğu *ergastula* denilen yer altı zindanlarını yasaklamış; efendinin evinde öldürülmesi halinde tüm hane kölelerin işkence ile sorgulanması usulü yerine, suç hakkında bilgi sahibi olabilecek kadar yakında olan kölelere işkence yapılması esasını getirmiştir.

⁹³ D. 1.6.2.

siz şiddet uygulama (*supra modum et sine causa*), aç bırakma gibi kötü muameleleri yasaklamış; eyalet valisini (*praeses*), kötü muamele gören ve ahlaka aykırı eylemlere zorlanan kölelerin şikâyetlerini dinlemekle görevlendirmiştir.⁹⁴ İtalya'da ise bu kişi, *praefectus urbi* idi. Dahası, kötü muamele gören kölelere sığınma hakkı tanınmıştır: tanrıların tapınaklarına (*fana deorum*) sığınması ya da İmparatorların heykeline dokunması halinde köle, efendisine iade edilmezdi.⁹⁵ Öte yandan, satıcının alıcıya satış konusu kölenin daha önce hiç imparator heykeline sığınmadığı konusunda garanti vermesi âdeti yerleşmiştir.⁹⁶

Muamelenin kötü olup olmadığının saptanmasında ölçüt, hakkaniyet ilkesi (*aequitas*) olarak belirlenmiş; yalnızca hakkaniyetin gerektirdiğinden daha ağır muameleler yasaklanmıştır. Muamelenin hakkaniyete uygun olup olmadığını değerlendirecek makam ise, eyaletlerde valiydi. Yasağa aykırılığın yaptırımını olarak, kötü muamele gören kölenin devrine ilişkin bir sözleşme zorunluluğu düzenlenmiştir. Buna göre kölesini orantısız şekilde cezalandıran efendi, onu bir başkasına satmaya zorlanırdı. Böylece kölenin, hâkimiyetini kötüye kullanan efendiden kurtulması sağlanmıştır.

İmparator Antoninus Pius, bir başka emirnamesinde efendinin kölesini haklı bir neden bulunmaksızın (*sine causa*) öldürmesini yasaklamıştır: Kabahati nedeniyle işkence uygulanarak cezalandırılan kölenin ölmesi halinde, efendinin sorumluluğu söz konusu olmazdı; zira köleyi cezalandırma efendi hâkimiyetinin sağladığı yetkilerden biri olup, haklı bir neden teşkil etmekteydi. Ayrıca emirnamenin uygulama alanına, yalnızca Roma vatandaşları değil, Imperium Romanum altındaki herkes girmektedir.

Gaius'tan öğrendiğimiz bu düzenlemenin öngördüğü yaptırım ilginçtir:

⁹⁴ Gaius, *Institutiones*, I.53.3-4; D. 1.6.2, h.t. *Institutiones Iustinianus* 1.8.2.

⁹⁵ Sığınma hakkı, İmparatorluk devrinin henüz başında da söz konusuydu. Caesar'ın tapınağına sığınan köle veya azatlıyı, hiç kimse çıkmaya zorlayamaz; bu kişiler dokunulmazlık kazanırlardı (Cassius Dio, 47.19.3). Augustus'tan sonra göreve gelen İmparator Tiberius ise sığınılacak yerlerin kapsamına tüm imparator heykellerini eklemiştir (Tacitus, *Annales*, 3.36). Sığınma hakkının Cumhuriyet dönemindeki kökenlerine dair tartışma için bkz. Dumont, s. 137-143.

⁹⁶ (D. 21.1.19.1). Bkz. Senn, Olivier, *Droit romain: Clauses insérées dans les ventes d'esclaves. Droit français: liquidation des marchés à terme en marchandises*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Paris Üniversitesi, Hukuk) Paris, 1888.

Gaius, *Institutiones* I.53.1-2: Ancak günümüzde, Roma vatandaşlarının ve Roma imparatorluğu topraklarında bulunan hiç kimsenin, kölelere aşırı ve nedensiz sertlik göstermesine izin verilmemektedir; çünkü İmparator Antoninus'un bir emirnamesinde, kölesini nedensiz yere öldürenin, bir başkasının kölesini öldüreninden daha az sorumlu olmayacağı buyrulmuştur.

Görüldüğü gibi Antoninus, kölesini nedensiz yere öldüren efendinin, bir başkasının kölesini öldürmüş gibi (*quam qui alienum servum occiderit*) sorumlu tutulmasını emretmiştir. Bir başkasının kölesini öldürenin, efendiye karşı *ius civile*'nin tanıdığı haksız fillerden biri olan mala verilen zarar (*damnum iniuria datum*) kapsamında sorumluluğu söz konusu olurdu.⁹⁷ Kölesi öldürülen efendi, bu kişiye karşı *actio legis Aquiliae* adlı davayı açarak, son bir yıl içinde kölenin en yüksek değeri tutarında bir tazminat talep edebilirdi.⁹⁸ Öte yandan efendi, kölesini öldüren kişiye karşı tazminat davası açmak yerine, ölüm cezası ile yargılanacağı bir ceza davası açabilirdi.⁹⁹ Gaius'un burada kastettiği sorumluluk, tazminat sorumluluğu değil, ceza sorumluluğudur. Bir başka deyişle, kölesini nedensiz yere öldüren efendi, ölüm cezası istemiyle yargılanırdı. Ancak Antoninus'un köle öldürülmesini insan öldürme suçu olarak nitelendirmekten dahi kaçınması, bu hallerde efendilerin uygulamada ölüm cezasıyla yargılandığı konusunda ciddi tereddüt yaratmaktadır. Dupont'nun belirttiği gibi, mahkemeler kölesinin yaşamına son veren efendiye muhtemelen hoşgörüsüyle yaklaşıyorlardı.¹⁰⁰

H. Septimius Severus Dönemi (193-211)

Efendisi tarafından kötü muamele gören köleler, Nero döneminden beri *praefectus urbi* ya da *praeses*'e şikâyet hakkına sahiptiler. Köleye bir bakıma hukukî kişilik tanındığını gösteren bu imkâna, ikinci yüzyılın sonunda da rastlanmaktadır. İmparator Septimius Severus, dönemin Roma valisi (*praefectus urbi*) Fabius Cilo'ya, kölelerin efendileri

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Somer, Pervin, *Roma Hukukunda Mala Verilen Zarar*, İstanbul, 2008.

⁹⁸ D. 9.2.2.1.

⁹⁹ Gaius, *Institutiones*, III, 213.

¹⁰⁰ Dupont, s. 33.

hakkında şikâyetlerini dinlemekle görevlendirildiğini bildiren bir mektup göndermiştir.¹⁰¹

Ancak Ulpianus, kölelerin *praefectus urbi*'ye başvurusunun ceza hukuku anlamında bir şikâyet (*accusatio*) olmadığını; kölenin şikâyetçi sıfatını kazanmayacağını ifade etmekten geri durmamıştır.¹⁰² Bu ifade, kölenin efendisi aleyhine suçlamada bulunamamasının genel kural olduğu ve efendisi tarafından aç bırakılan, barbarca muamele gören ve ahlaka aykırı eylemlere zorlanan kölenin istisnai olarak böyle bir hakka sahip olduğu şeklinde yorumlanmalıdır. Kölenin hukukî kişiliği sınırlı olarak tanınırken, efendinin mülkiyet hakkının özüne zarar verilmeye çalışılmıştır. Severus'un mektubunda, danışmanı Ulpianus'un ve klasik hukuk anlayışının izlerine rastlamak mümkündür.

Praefectus urbi, hakkında şikâyet bulunan kişileri imparatorun belirlediği bir adaya sürgün ve tehcir etme yetkisine sahiptir.¹⁰³ Köleye kötü muamele eden efendiye bu cezanın uygulanmaması için bir neden yoktur. Buna karşın böyle bir durumda bu cezaya hükmedildiğine ilişkin herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Ayrıca Severus, efendisi tarafından fuhuşa zorlanan kölenin yanı sıra, aynı zamanda fuhuş yapması için bir başkasına satılan kölenin de özgür bırakılmasını buyurmuştur.¹⁰⁴ Bu uygulama, Severus'un oğlu Caracalla döneminde de devam etmiştir.

I. Diocletianus ve Maximianus Dönemi (285-305)

İmparatorlar Diocletianus ve Maximianus, Aurelius Sacratu's'a yazdıkları MS 285 tarihli cevapta, ağır bir hastalık sonucu kölesinin öldüğünü bildiren efendinin, masumiyetine yemin etmesi halinde ölçüsüz cezayla ölüme kasten sebebiyet verme suçundan dolayı kovuşturulmamasını buyurmuşlardır.¹⁰⁵ Dolayısıyla kölenin orantısız bir ceza sonucu ölmesi durumunda, bu dönemde efendinin kasten öldürmeden sorumlu tutulduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰¹ D. 1.12.1

¹⁰² D. 1.12.8.

¹⁰³ D. 1.12.3.

¹⁰⁴ D. 40.8.7 (Paulus).

¹⁰⁵ Coll. 3.4.

J. Constantinus Dönemi (306-337)

Antoninus'un kölelerin nedensiz yere öldürülmesine ilişkin düzenlemesinin bir benzerine, Constantinus'un *praefectus urbis* Bassus'a verdiği yazılı cevapta rastlamak mümkündür:

C.Th. 9.12.1 h.t. C. 9.14.1: Eğer efendi kölesini değnek ya da kırbaçla döverek cezalandırır ya da gözaltında tutmak için zincirlerse, kölenin ölmesi halinde efendinin ceza kovuşturmasından korkacak bir şeyi yoktur. Bütün zamansal ve hukukî sınırlamaları ilga ediyoruz. Efendi hakkını orantısız olarak kullanmamalıdır. Ancak eğer sopa ya da taş darbesiyle köleyi kasten öldürür ve her halükârda silah kullanarak ölümcül şekilde yaralarsa, kölenin asılması ya da yüksek bir yerden atılması için utanç verici bir emir verirse, köleyi zehirler veya vahşi hayvanların pençeleriyle boylu boyunca keserek ya da ateşle yakarak bedenini alenen parçalatırsa; en vahşi barbarlara yaraşır bir gaddarlıkla köleye, beden ve uzuvlarını zayıflatıp kara kan akacak kadar işkence yapar ve sonunda kölenin ruhunu bedeninden kan gölünün içinde ayırırsa, insan öldürme ile suçlanacaktır.

Antoninus kölenin efendisi tarafından haklı bir neden olmaksızın (*sine causa*) öldürülmesini, Constantinus ise metinde sayılı işkence yöntemlerini yasaklamıştır. Dolayısıyla verilen bir cezanın uygulanması sırasında kölenin ölmesi durumunda efendinin sorumlu tutulması bakımından, Antoninus döneminde efendinin haklı bir nedenin bulunmaması aranırdı. Constantinus döneminde ise sayılı işkencelerden birinin uygulanmış olması, efendinin sorumluluğu için yeterliydi.¹⁰⁶ Sayılan işkenceler, kölenin yaşamını tehlikeye atan ve efendinin köleyi öldürme niyetiyle hareket ettiğinin varsayıldığı son derece ağır uygulamalardır. Bu uygulamaların yasaklanması, bir bakıma, efendinin kölesini kasten öldürmesinin yasaklanması anlamına gelmektedir. Zaman sınırlamasının ilga edildiği ifadesinden, önceki dönemde cezanın uygulanması ile kölenin ölümü arasında geçen zamanın efendinin sorumluluğunun belirlenmesi sırasında dikkate alındığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ İşkence ile kölenin ölümü arasında uzun sürenin geçmemiş olması şartının aran-

¹⁰⁶ Dupont, Clémence, *Les constitutions de Constantin et le droit privé au début du IVe siècle: les personnes*, Lille, 1937, s. 33.

¹⁰⁷ Watson, s. 62.

ması, hareket ve sonuç arasındaki nedensellik bağının arandığını göstermektedir.

On yıl sonra Constantinus, resmi görevi bilinmeyen Maximilianus Macrobius'a gönderdiği bir diğer yazılı cevapta, efendinin kölesini cezalandırma yetkisini ele alınmıştır:

C.Th. 9.12.2: Kölenin efendisi tarafından dövülmesi esnasında ölmesi halinde, eğer bazı kötü davranışların cezalandırılması suretiyle hane kölelerinin daha düzgün hareket etmesi amaçlanıyorsa, efendiye herhangi bir suç isnat edilmemesi gerekir. Mülkü olan kölenin zarar görmemesinin efendinin çıkarına olduğu böyle durumlarda, efendinin köleyi öldürme niyetiyle mi yoksa yalnızca cezalandırma niyetiyle mi hareket ettiğinin soruşturulmaması irademizdir. Zira efendinin hane üzerindeki hakimiyetinden kaynaklanan cezalandırma yetkisini kullanması sırasında bir kölenin ölmesi durumunda, efendinin insan öldürme nedeniyle suçlu ilan edilmemesi irademizdir. Dolayısıyla dövmek suretiyle cezalandırmanın en yakın sonucu kölenin ölümü olsa dahi bu halde efendinin herhangi bir cezai soruşturmadan korkacak bir şeyi yoktur.

Görüldüğü gibi Constantinus, efendinin köleyi cezalandırma yetkisini, mülkiyet hakkının sağladığı yetkilerden biri olarak açıkça tanımıştır. C.Th. 9.12.1 ve 2 birlikte düşünüldüğünde bu dönemde, kölesini cezalandırırken onun ölümüne neden olan efendinin ceza kovuşturmasına muhatap olmadığı; buna karşın kölesini kasten öldüren efendinin ise insan öldürmeden sorumlu tutulduğu sonucuna varılması zorunludur.¹⁰⁸ Ancak bu çıkarımın doğru kabul edilmesi için öncelikle, C.Th. 9.12.2'nin C.Th. 9.12.1'i tamamladığı mı yoksa onu değiştirdiği mi ön sorunu çözüme kavuşturulmalıdır. İmparatorun yazılı cevaplarının birer hukukî kaynak olarak işlevi meselesinden yola çıkan Watson, iki cevabın uyumluluğu ve birlikte yorumlanarak uygulandığı konusunda şüphelerini dile getirmiştir.¹⁰⁹ Zira yazara göre, kendisine bir hukukî soruna ilişkin soru yöneltilen imparatorun verdiği yazılı cevabın, soruyu yönelten alıcı dışındaki kişilerce ulaşılabilir olup olmadığı belirsiz-

¹⁰⁸ C.Th. 9.12.1; h.t. C. 9.14.1.

¹⁰⁹ Watson, s. 64.

dir. Oysa imparatorun yazılı cevapları, bireysel bir çalışmadan ziyade, imparatorluk sekreteri başkanlığında toplanan hukukçu kurmaylarının çalışmasının ürünüydü; yalnızca soruyu yöneltilen kamu görevlisine gönderilmez; aynı zamanda imparator cevaplarından haberdar olmak isteyen ilgili görevlilere de gönderilir ve bir örneği imparatorluk arşivinde muhafaza edilirdi.¹¹⁰ Dolayısıyla ilgililer C.Th. 9.12.1 ile 2'de sözü edilen yazılı cevapları muhtemelen bilmekte olup, bu metinler birlikte yorumlanmaktaydılar.

Kanımızca C.Th. 9.12.2, ilk cevabı değiştirmemekte, aksine tamamlamaktaydı. Her şeyden önce C.Th. 9.12.2 içerik bakımından ilk cevap ile çelişkili değildir. Her ne kadar ilk iki cümlede efendinin kölenin ölümü halinde kasıtlı hareket edip etmediğinin araştırılmaması gerektiği ifadesi C.Th. 9.12.1 ile çelişir görünse de üçüncü cümle durumu açıklığa kavuşturur. Constantinus, C.Th. 9.12.1'in ilk cümlesinde olduğu gibi, efendinin köle üzerindeki cezalandırma yetkisini yalnızca güvence altına almaktaydı. Yoksa efendiye köleyi dilediği gibi öldürmesine izin verilmemekteydi. Öte yandan aynı imparatorun kölelerin öldürülmesi konusunda kökten görüş değiştirmesi için bir neden yoktur.

Gai. I.53 ile C.Th. 9.12.1'in içerikleri oldukça benzerdir. C.Th. 9.12.1'nin özgünlüğü, kölesini öldüren efendiye insan öldürme suçunun isnat edileceğinden bu metinde ilk kez açıkça söz edilmesidir.¹¹¹ Oysa Gai. I.53'te Antoninus'un kölesini nedensiz yere öldürenin bir başkasının kölesini öldürmüş gibi cezalandırılmasını buyurduğu aktarılmak suretiyle insan öldürmeden örtülü olarak bahsedilmiştir.

Hristiyanlığı benimseyen ilk Roma İmparatoru Constantinus, Yahudilerin ya da başka bir inanca sahip kişilerin, Hristiyan köle edinmesini yasaklamıştır.¹¹² Ayrıca Hristiyan kölesini sünnet ettiren efendinin, köle üzerindeki mülkiyet hakkını kaybetmesini ve ölüm cezasına çarptırılmasını buyurmuştur. Sünnet edilen köle ise özgürlüğüne kavuşurdu.

¹¹⁰ Türkoğlu, Gökçe Halide, "Hukukun Kaynağı Olarak İmparatorların Yazılı Cevapları (Rescriptum)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2, 2008, s. 143-144.

¹¹¹ Dupont, s. 33.

¹¹² C. 1.10.

Domitianus ve Hadrianus ile benzer bir şekilde Constantinus, Roma İmparatorluğu sınırları içinde bir kimsenin hadım edilmesini açıkça yasaklamıştır. Eğer köle efendisinin bilgisi dâhilinde hadım edilmişse, efendi köle üzerindeki mülkiyet hakkını kaybeder; efendi olsun ya da olmasın, bir kimseyi hadım eden kişi ölüm cezasına çaptırılırdı.¹¹³ Söz konusu köleye ve hadım işleminin gerçekleştirildiği taşınmaza devlet tarafından el koyulurdu.

Ayrıca Constantinus, çocuk kölelerin aile reisleri ya da efendileri tarafından terk edilmesini yasaklamıştır. Efendisi tarafından bile- rek ve isteyerek evden atılan yeni doğan çocuğu evine alarak bakımını üstlenene, dilerse onu çocuğu olarak dilerse kölesi olarak tutma hakkı tanımıştır.¹¹⁴ Çocuğu terk eden aile reisi ya da efendinin açacağı olası istihkak davasına karşı, çocuğu evine alan kişiye hukukî koruma sağlamıştır.

K. Theodosius ve Valentinianus II (379-395) (375-392)

392 yılında Theodosius'un Hristiyanlık dinini imparatorluğun resmî dini olarak ilan etmesi ve diğer tüm inançları yasaklamasının ardından, Hristiyan hür insan ve köleleri koruyan düzenlemeler yapılmıştır. Nitekim bu dönemde, korkutma yoluyla ya da herhangi bir şekilde Hristiyan kölesini dinden çıkmaya zorlayan efendinin mallarına devlet tarafından el koyulmaya; efendi ise ölüm cezasına çaptırılmaya başlanmıştır.¹¹⁵

Codex Theodosianus'ta kölenin sığınma hakkına ilişkin birçok düzenleme mevcuttur. Kötü muamele gören kölelerin sığındığı Pagan dönemdeki tanrıların tapınaklarının (*fana deorum*) yerini, Hristiyanlık döneminde kiliseler (*ecclesia*) almıştır. MS 386'da bir emirnamede, imparator heykellerine sığınan kölenin, on günden önce efendisi ya da herhangi biri tarafından götürülemeyeceği ya da kendi isteğiyle gidemeyeceği; sığınmakta haklı bir nedeni bulunması durumunda yasa tarafından korunacağı düzenlenmiştir.¹¹⁶ Sözü edilen hukukî korumanın içeriği belirsizdir; Antoninus döneminde olduğu gibi, kölenin bir

¹¹³ C. 4.42.1.

¹¹⁴ C.Th. 5.9.1.

¹¹⁵ C. 1.7.5.

¹¹⁶ C.Th. 9.44.1; C. 1.25.1.

başkasına devredilmesi söz konusu olabilir. Buna karşın efendisini zor duruma düşürmek amacıyla sığınan kötü niyetli kişilerin cezalandırılacağı bildirilmiştir.¹¹⁷ Kiliseye sığınan köleler bakımından ise ayrıntılı bir prosedür düzenlenmiştir.¹¹⁸

Hristiyanlığın benimsenmesi, imparatorların ahlaki sorunlara özellikle eğilmelerine yol açmıştır. Bu dönemde kadın ve çocuk kölelerin bedenlerinin istismarını önlemeye yönelik tedbirler alınmıştır. Theodosius ve Valentinianus'un emirnamelerinin birinde piskopos, fuhuşa zorlanan kadın kölelerin şikâyetini dinlemek ve onları "bu yasantıdan kurtarmak"la görevlendirilmiştir.¹¹⁹ Bu kurala aykırılığın yaptırımının, kölenin bir başkasına devrine ilişkin bir sözleşme zorunluluğu olması kuvvetle muhtemeldir.

L. Leo Dönemi (457-474)

İmparator Leo ise Constantinus'un koymuş olduğu yasağı bir adım ileri taşıyarak ister Roma ister barbar topraklarında hadım edilmiş olsun, Roma soyundan gelen bütün kölelerin mülkiyetinin devrini yasaklamıştır. Yasağa uymayarak hadım kölenin mülkiyetini devreden, devralan ya da devir işlemini gerçekleştiren noter ölüm cezasına çarptırılırdı. Buna karşın Roma İmparatorluğu sınırları dışında hadım edilmiş barbar kölelerin mülkiyetinin devrine herhangi bir coğrafi sınırlama olmaksızın izin verilmekteydi.¹²⁰

Ayrıca Leo, kölelerin istekleri dışında oyunculuk yapmaya zorlanmasını yasaklamıştır.¹²¹

M. Iustinianus Dönemi (527-565)

Corpus Iuris Civilis'te, kölenin kişiliğini koruyan mülkiyet sınırlamalarına ilişkin eski kurallara yer verildiği görülmektedir. Kölesini nedensiz yere öldüren efendinin ölüm cezasına çarptırılacağı; aşırı ve nedensiz şiddet uygulayan efendinin ise onu bir başkasına devredeceğine

¹¹⁷ C. 1.12.3.

¹¹⁸ Bkz. C.Th. 9.45.1-5.

¹¹⁹ C. 1.4.13.

¹²⁰ C. 4.42.2.

¹²¹ Buckland, s. 38.

ilişkin Antoninus'un emirnameleri uygulanmaya devam edilmiştir.¹²² Keza kölenin yaşamını tehlikeye sokacak ağırlıkta işkenceleri yasaklayan ve efendinin kölesinin yaşamına kasten son vermesini insan öldürme suçu olarak tanımlayan Constantinus'un emirnamesi, Iustinianus döneminde de yürürlükteydi.¹²³ İlk kez Claudius'un düzenlediği, terk edilen hasta kölelerin özgürlüklerine kavuşacağı hükmü, *Novella'* da da yer almıştır.¹²⁴

Ayrıca bu dönemde sığınma hakkının kapsamı genişletilmiş, yalnızca kiliselere sığınmakla kalmayıp, efendinin zulmünden kaçıp Kilise'ye katılan kölenin özgürlüğüne kavuşacağı düzenlenmiştir.¹²⁵ Iustinianus oyunculuğu bırakmak isteyen köleyi bunu yapmaktan alıkonulmasını yasaklamıştır.¹²⁶ 529 yılında Iustinianus bir kararında (*decretum*), tıpkı Constantinus gibi, terk edilen çocuk kölenin bir daha köleleştirilemeyeceğini, özgürlüğüne kavuşacağına hükmetmiştir.¹²⁷

Hiçbir Yahudi, Pagan ya da tanrıtanımazın Hristiyan köle edinemeyeceğini düzenleyen Iustinianus; hâlihazırda bu efendilerin hâkimiyetinde bulunan Hristiyan kölelerin özgürlüklerini derhal kazanacağına hükmetmiştir.¹²⁸ Hristiyanlığı seçen köle, yine özgürlüğüne kavuşur; sonrasında efendisi Hristiyanlığı kabul etse dahi onun hâkimiyetine geri dönmezdi. Emirnameye aykırı davranan efendi, para cezasının yanı sıra, ölüm cezasını da çaptırılırdı.

Bizzat Iustinianus'un belirttiği gibi, Constantinus ve Leo'nun koymuş oldukları yasaklara rağmen kölelerin hadım edilmesi ve satışı devam etmiştir. Bu nedenle İmparator Iustinianus gerek insanların hadım edilmesine gerek hadım kölelerin satışına ilişkin birtakım yaptırımlar düzenlemiştir. Bir kimseyi hadım eden ya da hadım edilmesini emreden, başkasının hadım edilmesine sessiz kalan, ev temin etmek suretiyle hadım işlemine yardım eden ya da konusu bir kimsenin hadım edilmesi olan bir sözleşme kuranın bütün malvarlığına Hazine tarafın-

¹²² Inst. I.8.2.

¹²³ C. 9.14.1.

¹²⁴ Nov. 22.12.

¹²⁵ C. 1.5.4.8.

¹²⁶ Buckland, s. 38.

¹²⁷ C. 8.52.3.

¹²⁸ C. 1.3.42.3.

dan el koyulurdu. Ayrıca bu kişiler, yaşamlarının geri kalanını geçirmek üzere Gypsum adasına sürgün edilirdiler. Hadım edilen köleler ise özgürlüklerini kazanırlardı. Kölenin bir hastalığı nedeniyle hadım edilmesi durumunda da sonuç değişmezdi. Mağdurun rızası hadım etmeyi hukuka uygun hâle getirmez, sorumlu kişiler aynı yaptırımla karşılaşarlardı.¹²⁹

III. Sınırlamaların Kaynağı

İmparatorluk döneminde kölenin hukukî durumunun iyileşip iyileşmediği, köle mülkiyetini sınırlayan düzenlemelerin, kölelere efendi zulmüne karşı artan bir koruma sağlayıp sağlamadığı tartışılmıştır.

A. Malvarlığının Korunması İlkesi

Gaius, değindiğimiz gibi, İmparator Antoninus'un köleye ölçüsüz şiddet uygulanmasını ve kölenin nedensiz yere öldürülmesini yasakladığını aktardıktan sonra, bu yasakların nedenini şöyle açıklamıştır:

Gaius Institutiones I.53.4: (Antoninus) her iki durumda da haklıydı; çünkü hakkımızı kötü bir şekilde kullanmamalıyız, yine bu nedenle savurganın mallarını yönetmesi yasaklanmıştır.¹³⁰

Bu metnin önemi, hakkın kötüye kullanımı kavramından tarihte ilk kez bahseden hukuk metni olmasıdır.¹³¹ Gerçekten Romalılar, yasa tarafından tanınmış bir hakkın kullanımının bazı durumlarda üçüncü kişilere zarar verebileceğini biliyorlardı. Nitekim Roma Hukukunda başkasına zarar verme niyetiyle (*animo nocendi*) bir hakkın kullanımı anlamına gelen aemulatio fiillerini yasaklayan birtakım özel hükümler bulunurdu.¹³² Ancak Roma Hukukunda, hakkın kötüye kullanımı

¹²⁹ Novella 142.

¹³⁰ *Et utrumque recte fit: Male enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et prodigis interdicatur bonorum suorum administratio.*

¹³¹ **Tahiroğlu**, Bülent, *Roma Hukukunda Mülkiyetin Sınırları*, s. 141-142. Günümüzde hakkın kötüye kullanımının iki temel şartı bulunduğu kabul edilmektedir: hakkın amacı dışında kullanımı ve bundan hak sahibinin çok az menfaati bulunması ya da hiç menfaati bulunmaması. Buna karşın hakkını kullananın bir başkasına zarar verme niyetiyle hareket etmesi aranmamaktadır (**Akyol**, Şener, *Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı*, İstanbul, 1995, s. 21-22).

¹³² D. 39.3.1.12; D. 39.3.2.9.

yaşığına ilişkin bir genel kural ya da ilkenin mevcut olup olmadığı tartışmalı bir konudur.¹³³ Riccobono, Gaius'un bu metnini, genel kuralın varlığına ilişkin bir kanıt olarak göstermiştir.¹³⁴

Aemulatio doktrini doğru kabul edilsin ya da edilmesin, *Gaius'a* göre efendinin köle mülkiyetini sınırlandırmadaki amaç, malvarlığının mirasçılarının menfaatine korunmasıydı. Savurganın kısıtlanmasıyla kurduğu analogi bunu göstermektedir. Gerçekten, efendinin köleye kötü muamele etmesi; kölenin değerini düşürmek suretiyle malvarlığında azalmaya yol açardı.

Köle mülkiyetini sınırlayan tüm düzenlemeler arasında bir tanesi vardır ki, malvarlığının mirasçı ya da alacaklıların yararına korunması esasına dayandığına kuşku yoktur: *lex Ælia Sentia'nın* hükümlerinden biri, hatırlanacağı gibi, alacaklının ya da patronus'un zararına yapılan azat etme işlemlerinin geçersiz olacağını düzenlemekteydi.¹³⁵ *Aemulatio* fiilleri ile kesin olarak ilişkilendirilebilecek yegâne sınırlama budur. Diğer sınırlamalar bakımından aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Augustus döneminde yürürlüğe giren *lex Fufia Caninia* ve *lex Ælia Sentia* ile öngörülen azat etme sınırlamalarının, Gaius'un dediği gibi, azat eden efendinin malvarlığını mirasçıları yararına korumayı amaçladığı düşünülebilir. Oysa her iki yasanın amacı, mirasçıları korumak değil; uzak diyarlardan barbarlar olarak görülen kölelerin kitlesel olarak azat edilerek Roma vatandaşlığını kazanmalarını engellemektir. Yasa koyucunun bu amacı taşıdığını saptamak için, yasaların düzenleniş tarzı ve içeriğine bakmak yeterlidir: Gördüğümüz gibi, *lex Fufia Caninia* vasiyetname ile azat edilebilecek köle sayısını doğrudan sınırlandırırken; *lex Ælia Sentia* hem azat edilen kölenin hem de onu azat eden efendinin belirli bir yaşın altında olmaları durumunda, azat etmeyi birtakım koşullara bağlayarak zorlaştırıyor ve bu koşullara aykırılık halinde azatlıların Roma vatandaşlığını kazanmamaları amacıyla, *Latini Juniani* ve *peregrini dediticii* gibi yeni hak statüleri yaratıyordu. Nitekim Suetonius,

¹³³ Roma Hukukunda yasa tarafından tanınmış bir hakkın üçüncü kişilere zarar verme niyetiyle kullanılmasını yasaklayan bir genel kuralın mevcut olduğu düşüncesi, ilk kez 12. yüzyılda Bartolus ve Petrus de Bellapertica gibi *Glossator*'lar tarafından ileri sürülmüştür. *Aemulatio* doktrinine ilişkin tartışma için bkz. Riccobono, Salvatore, "Roma Doktrininde Hakkın Suistimali Nazariyesi", çev. Ziya Umur, *ÜHFM*, C. 22, S. 1-4, 1957, s. 350-397.

¹³⁴ Riccobono, a.g.e., s. 368.

¹³⁵ *Gaius, Institutiones*, I.37; *Ulpianus, Reglae*, I.15.

azat etme sınırlamalarını, Augustus'un "Roma halkının safkanlığı"nı korumak amacıyla, yabancı ve kölelere Roma vatandaşlığını tanımak istememesiyle açıklamıştır.¹³⁶

Bu sınırlamalar, Augustus'un Roma gelenekleriyle örülmüş muhafazakârlığıyla uyumludur. *Res publica*'nın derin bir toplumsal ve siyasî kriz içinde olduğu bir dönemde Augustus, Caesar'ın mirasçısı olarak halk hareketinin önderliğine yükselmiş olsa da iktidarı ele geçirdikten sonra büyük toprak sahiplerinden oluşan muhafazakâr kesim ile uzlaşmayı tercih etmiş; yeni rejimi Roma gelenekleri ışığında inşa etmiştir. Köle sayısının artışına paralel olarak azatlı sayısının artması ve bu kişilerin gerek devlet yönetiminde gerekse ticarî yaşamda üst kademelere kadar yükselmesi, Augustus'u ve Romalı köle sahiplerini tedirgin etmiştir. İşte azat etme sınırları, bu tedirginliğin ve toplum hiyerarşisini muhafaza etme çabasının bir ifadesidir.¹³⁷ Görüldüğü gibi malvarlığının üçüncü kişinin menfaatine korunması gibi bir özel hukuk ilkesinin çok ötesinde bir kamu yararı söz konusuydu.

Institutiones'te köle mülkiyeti sınırlamalarının kamu yararı esasına dayandığından açıkça söz edilmiştir:

Inst. 1.8.2: Her iki düzenleme de doğrudur; çünkü kişinin malını kötü bir şekilde kullanmamasında kamu yararı vardır.¹³⁸

Metnin ilk yarısı Gaius'tan (*Inst. I.53*) alınmıştır; ancak Gaius'un yukarıda bahsettiğimiz savurganın kısıtlanması benzetmesi metinden çıkartılmıştır. Bu husus, sınırlamaların malvarlığının korunması esasına dayanmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Köle mülkiyetine ilişkin -özellikle kölenin kişiliğini koruyan- sınırlamalar, kamu yararını gözetmek amacıyla düzenlenen emredici kurallardır. Ulpianus; devletin örgütlenmesi ve işleyişi, *magistra*'lar ve kutsal şeylerin yanı sıra, kamu yararının (*publice utilia*) bulunduğu her

¹³⁶ Suetonius, *Augustus*, XL, 5.

¹³⁷ Tahiroğlu, *Azat*, s. 535; Tahiroğlu, *Mülkiyetin Sınırları*, s. 145-146. *Lex Aelia Sentia*'nın amacına ilişkin bkz. **Baz**, Ferit, "Augustus Dönemi'ne ait Aelia Sentia Yasası'nın İçeriği ve Hangi Amaçlar Doğrultusunda Çıkartıldığına İlişkin Düşünceler", Prof. Dr. Erdoğan Mercil'e Armağan, Mart 2013, s. 451-460.

¹³⁸ (...) *et recte; expedit enim rei publicae, ne quis re sua male utatur.* (...)

şeyin *ius publicum*'un konusu olduğunu belirtir.¹³⁹ Bu kurallara aykırılık durumunda, gördüğümüz gibi, kamu gücü tarafından kovuşturma söz konusu olur; efendi ölüm, sürgün, para cezalarına çaptırılır ya da mallarına hazine tarafından el koyulurdu. Dolayısıyla gerek kural koyucunun amacı gerek öngörülen yaptırımları niteliği ve aykırılık sonucu doğan kamu-birey arasındaki hiyerarşik ilişki bakımından, bu sınırlamaların kamu hukukundan doğduğu söylenebilir.

B. İnsancıl Duygular

Kölenin kişiliğini koruyan sınırlamalarda gözetilen kamu yararının ne olduğu tartışılmış; felsefe ve dinin uyandırdığı insancıl duyguların, köle mülkiyetinin sınırlanmasında önemli bir rol oynadığı söylenegelmiştir.¹⁴⁰ Laferrière, Stoacı düşüncenin başlatmış olduğu ahlakî devrimin Hristiyanlık tarafından tamamlandığını söyleyecek kadar ileri gitmiştir.¹⁴¹ Dupont, Constantinus döneminde kölenin durumunun iyileştiğini belirtmiş ve bunu Hristiyanlık'ın etkisine bağlamıştır.¹⁴² Kuşkusuz Stoacılık ve Hristiyanlık, toplumda insancıl duyguların uyanması ve kölenin kişiliğinin tanınarak hukuk düzenince korunmasında birer etken olmuştur. Örneğin; Nero döneminde kölenin kişiliğini koruyan mülkiyet sınırlamalarında, İmparatorun danışmanlığını yapan Stoacı düşünür Seneca'nın payı bulunduğu tahmin edilebilir. Benzer bir şekilde, Hristiyanlık'ın devlet dini haline gelmesinden sonra kölelerin korunmasında, bu "yeni" dinin özellikle köleler arasında taban bulmasının etkisi vardır. Ancak köle mülkiyeti sınırlamalarının düzenlenmesinde Stoacılık ve Hristiyanlık'ın rolü abartılmamalıdır.

Stoacı ahlakının etkisindeki klasik hukukçular; kölenin doğal hukuka göre bir insan olduğunu söyleseler de, hiçbir zaman köleliğin ortadan kaldırılmasını amaçlamamış; hatta efendinin köle üzerindeki mülkiyet hakkının sınırsız olması gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁴³ Kla-

¹³⁹ D. 1.1.1.2.

¹⁴⁰ Cuq, s. 81; Monier, s. 213 ; Riccobono, s. 368 ; Umur, s. 161 ; Tahiroğlu, *Mülkiyetin Sınırları*, s. 145.

¹⁴¹ **Laferrière**, Louis Firmin Julien, "De l'Influence du Stoïcisme sur la doctrine des jurisconsultes romains", (L'Académie des sciences morales et politiques, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Paris, 1860, s. 28.

¹⁴² Dupont, s. 31.

¹⁴³ Petit, s. 28; Senn, s. 4. Bkz. D. 1.6.2 (Ulpianus).

sik hukukçuların bu ikircikli tutumu, pozitif hukuk ile doğal hukuku uzlaştırma çabasıyla da açıklanamaz; zira bu tutum bizatihi Stoacı düşüncenin bir sonucudur: Mülkiyet hakkına saygı duymak (*suum cuique tribuere*); dürüst yaşamak (*honeste vivere*) ve başkasına zarar vermemek (*alterum non lædere*) ilkeleriyle birlikte Stoacı düşüncenin üç temel ilkesinden biriydi.¹⁴⁴ Ayrıca Stoacılara göre birey, toplum içinde doğduğundan topluma karşı birtakım ödevlere sahipti; kölenin ödevi ise her şeyden önce efendisine karşıydı. Kadercilik de Stoa düşüncesinin temel taşlarından biriydi.¹⁴⁵ Bu noktada, klasik hukukçular birer Stoacı düşünür değillerdi, denilebilir; ancak sonuç yine de değişmez. Dönemin her eğitilmiş insanı gibi, klasiklerin, içinde yaşadıkları toplumda egemen olan düşünce tarzından etkilenmemiş olmaları mümkün değildir.

Hristiyanlığın rolüne gelince, bu dinin benimsenmesinden sonra düzenlenen sınırlamalar, önceki dönemin kölenin yalnızca yaşamının korunması anlayışını sürdürmüştü; ortaya koyduğumuz gibi, bir yenilik getirmemiştir.¹⁴⁶ Kölenin efendisi tarafından öldürülmesine ilişkin Constantinus'un emirnamesinin, Antoninus'un emirnamesinden pek az farkı vardır.¹⁴⁷ Constantins, Leo ve Iustinianus'un kölelerin hadımını yasaklayan emirnameleri, pagan Hadrianus'un emirnamesini tamamlamaktan öte bir anlama sahip değildir. Hristiyan imparatorların diğer düzenlemeleri için de aynısı geçerlidir. Hristiyanlık döneminde kölenin kişiliğini koruyan mülkiyet sınırlamalarından yalnızca bir tanesi, Pagan döneme göre özgün bir nitelik taşımaktadır: Constantinus'un düzenlediği, Hristiyan kölelerin sünnet edilmesi yasağı. Constantinus'un böyle bir düzenleme yaparken, insancıl duygularla köleyi korumayı değil, devlet dinî olan Hristiyanlığın diğer dinler karşısındaki üstünlüğünü tesis etmeyi amaçladığı çok açıktır. Nitekim Hristiyan olmayan kölelere ilişkin benzer bir yasağının söz konusu olmaması, bu hususu kanıtlamaktadır.

Köle mülkiyetinin insancıl duygularla sınırlandırıldığına ilişkin tek bir metnin dahi bulunmaması, Stoacılığın ve Hristiyanlığın oynadığı rolün ne kadar sınırlı olduğunu göstermektedir.

¹⁴⁴ Laferrrière, s. 18.

¹⁴⁵ Garnsey, s.150.

¹⁴⁶ Girard, s. 101.

¹⁴⁷ Bkz. I/K (*Constantinus Dönemi*). Aynı görüş için bkz. Watson, s. 62-64; Testart, s. 5.

C. Sınıfsal Çıkar

Ulpianus, yukarıda değindiğimiz gibi, İmparator Antoninus'un kölelerin kişiliğini koruyan emirnamelerinin içeriğinden söz ettikten sonra, köle sahiplerinin mülkiyet hakkının sınırlandırılmasını şu şekilde açıklamıştır:

D. 1.6.2: Efendilerin köleleri üzerindeki hâkimiyetinin tam olması gerekir, bir kimseyi sahip olduğu bir haktan mahrum bırakmak uygun olmaz. Ancak kötü muamele, aç bırakılma ve hoş görülemez zulümlere maruz kaldıklarından şikâyet eden kölelere yardım edilmesini reddetmemeleri, köle sahiplerinin çıkarıdır.

Köle mülkiyeti sınırlamalarının efendilerin çıkarına (*dominorum interest*) olduğunu belirten Ulpianus'un ne kastettiği Roma'nın ekonomik ve toplumsal kriz koşullarında gizlidir. MÖ İkinci yüzyılda Roma'nın Akdeniz havzasına yayılmasının bedeli ağır olmuştur. Artan asker ihtiyacını karşılamak amacıyla giderek daha fazla silah altına alınan küçük çiftçiler, uzun askerî seferler yüzünden yurtlarından yıllarca uzak kalıyor, topraklarını ekip biçemedikleri için borçlanıyor ve borçlarını ödeyemeyip çareyi topraklarını satmakta buluyorlardı. Tarım arazileri büyük toprak sahiplerinin ellerinde toplanıyor; Roma yayılmacılığının eseri yüzbinlerce köle, latifundia denilen devasa tarım topraklarında ağır şartlarda çalıştırılıyordu. Küçük ölçekli tarıma dayalı aile ekonomisinin yerini, kısa sürede, büyük ölçekli tarıma dayalı köleci ekonomi almıştır.¹⁴⁸

Bu dönemde irili ufaklı birçok köle isyanı patlak vermiştir. Bu isyanlardan bazıları, *res publica*'yı tehdit edecek büyüklükteydi. Tarihe Köle Savaşları olarak geçen isyanlarda, on binlerce kişiden oluşan köle orduları, nihayetinde yok edilmiş olsa da Roma ordularını birçok kez yenilgiye uğratmıştır. Spartacus'ün önderliğindeki köle isyanı öyküsünün, on yıllar sonra dahi Romalı efendilerin kabuslarına girdiğini tahmin etmek hiç zor değildir. Efendilerden kolaylıkla ayırt etmek için kölelere farklı giysilerin zorunlu kılınması dahi Senato'da görüşülmüş; ancak bu öneri, kölelerin ne kadar fazla olduklarının farkına varınca isyan

¹⁴⁸ Tahiroğlu, Bülent, "Roma Devleti'nin İktisadî Krizleri", *İHFM*, C. 45, S. 1-4, 1979-1981, s. 682.

edebilecekleri kokusuyla reddedilmiştir.¹⁴⁹ Yeni bir köle isyanı korkusu, Romalıları, kölenin sosyal durumunu iyileştirmeye ve kişiliğini koruyan birtakım düzenlemeler yapmaya zorlamıştır. D. 1.6.2'de Ulpianus, efendilerin bireysel çıkarından değil, bir toplumsal sınıf olarak köleci büyük toprak sahiplerinin çıkarından söz etmektedir.¹⁵⁰ Tıpkı Ulpianus gibi, Constantinus da kölenin kişiliğinin korunmasını, efendinin çıkarıyla (*interest domini*) açıklamıştır.¹⁵¹ Bizzat Romalıları göre kölenin kişiliğinin korunması, egemen sınıfın güvenliğini ilgilendiren bir devlet meselesiydi. Institutiones'te kölelere kötü muamele yasağını açıklayan metinde (1.8.2) kamu yararı anlamında kullanılan *re publica* sözcüğünün asıl anlamının "devlet" olması, bu hususu göstermektedir.¹⁵²

SONUÇ

İmparatorluk döneminden önce, bir mal olarak kabul edilen köle üzerindeki mülkiyet hakkına ilişkin herhangi bir yasal sınırlama mevcut değildi. Buna karşın efendinin köle üzerindeki hâkimiyetinin sınırlarını örf ve âdetler oluştururdu. Örf ve âdetlerin koruyucusu *ensor*'un denetimi, köleye kötü muamelenin önüne geçmek için yetersizdi. Bu dönemde kölenin etkin bir korumaya sahip olduğu söylenemez.

İmparatorluk döneminde kölenin sosyal durumunun oldukça ağırlaşması üzerine, hukukî düzenlemelerle köle mülkiyetini sınırlama eğilimi ortaya çıkmıştır. Augustus'tan Iustinianus'a kadar birçok imparator çeşitli emirnamelerinde, efendini sahip olduğu yetkilerin sınırlarını çizmiştir. Özellikle ikinci yüzyılda Antoninus döneminde, efendinin köle üzerindeki ölüm dirim hakkı sınırlanmış; kölesini nedensiz yere öldüren efendinin ölüm ya da sürgün cezasına çarptırılması öngörülmüştür. Yine aynı imparator tarafından, kölelere hakkaniyetin öngördüğünden daha ağır muamelelerde bulunmak yasaklanmış; talihsiz kölelerin bir başkasına devredilmesine ilişkin bir sözleşme zorunluluğu düzenlenmiştir. Nero'dan itibaren zulme uğrayan köleye *magistra*'ya başvuru hakkı tanınmıştır. Constantinus ise kasten köle öldürmeyi ilk kez açıkça insan öldürme suçu olarak adlandırmıştır. Sınırlamalara ay-

¹⁴⁹ Seneca, *De Clementia*, I, 24, 1.

¹⁵⁰ Watson, s. 61.

¹⁵¹ Bkz. II/J (*Constantinus Dönemi*)

¹⁵² Aynı görüş için bkz. Erdoğan, s. 49.

kırılık halinde, görüldüğü gibi, sözleşme zorunluluğundan sürgün ya da ölüm cezasına kadar geniş bir yelpazede çeşitli yaptırımlar uygulanırdı.

Romalılar, birtakım sınırlamaların bulunduğu İmparatorluk döneminde bile köle mülkiyetinin sınırsız olduğunu savunmuşlardır. Efendinin hâkimiyetinin mükemmel olması gerektiği, Ulpianus gibi hukukçular tarafından belirtilmiştir. Bu bakımdan köle mülkiyetinin sınırlanması, bu hukuk sistematığına aykırı bir durum oluşturmuştur; zira kamu gücü tarafından yetkinin sınırlanması durumunda mülkiyet hakkının mükemmel olmasından söz edilemez. Bu ikircikli durum, doğal hukuk anlayışının barındırdığı çelişkileri yansıtmaktadır. Stoacılar, bir taraftan kölenin de fiziksel insan olduğunu kabul ederken, diğer taraftan onun hukuken bir mal statüsüne mahkûm eden mülkiyet hakkına kutsallık atfediyorlardı. Dolayısıyla sınırlamalar aracılığıyla kölenin kişiliği tanınıp korunsada köleye hak ehliyeti tanınmamıştır.

Stoacılığın ve Hristiyanlığın kölenin hukukî durumunu iyileştirdiği ve kişiliğini tanıdığı sıkça savunulsa da; kamu gücünü köle mülkiyetini sınırlandırmaya iten, Ulpianus ve Constantinus'un belirttikleri gibi, köle sınıfının artan hoşnutsuzluğu sonucu patlak veren ayaklanmalarıydı.

KAYNAKÇA

- AKYOL, Şener, *Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı*, İstanbul, 1995.
- BAZ, Ferit, "Augustus Dönemi'ne ait Aelia Sentia Yasası'nın İçeriği ve Hangi Amaçlar Doğrultusunda Çıkartıldığına İlişkin Düşünceler", Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan, Mart 2013, s. 451-460.
- BERGER, Adolf, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philedelphia, 1980.
- BUCKLAND, William Warwic, *The Roman Law of Slavery*, Cambridge, 1908.
- CUQ, Edouard, *Manuel des institutions juridiques des romains*, Paris, 1928.
- DUMONT, Jean Christian, *Rome et l'esclavage sous la république*, Édition École française de Rome, 1987.
- DUPONT, Clémence, *Les constitutions de Constantin et le droit privé au début du IVe siècle: les personnes*, Lille, 1937.
- ERDOĞMUŞ, Belgin, *Roma Eşya Hukuku*, İstanbul, 2015.
- GARNSEY, Peter, *Ideas of Slavery from Aristotle to Augustine*, Cambridge, 2001.
- GAUDEMET, Jean / CHEVREAU, Emmanuelle, *Les Institutions de l'Antiquité*, 8. Basım, Paris, 2014.
- GIRARD, Paul Frédéric, *Manuel élémentaire de droit romain*, Paris, 1918.
- GONTARD, Paul, *Droit romain : de la personnalité de l'esclave. Droit français: de l'effet des conventions matrimoniales sur les droits des créanciers antérieurs au mariage*, (Yayımlanmamış Doktora tezi, Paris Üniversitesi, Hukuk), Paris, 1884.
- İPEK, Nurcan, "Roma Hukukunda Yardım Nafakası Yükümlülüğü", MÜHF – HAD, C. 19, S. 3, s. 277-290.
- JHERING, Rudolf Von, *L'esprit du droit romain*, Cilt II, çev. De Meulenaere, Paris, 1877.
- MOMMSEN, Theodor, *Le droit public romain*, Cilt III, çev. Paul Frédéric Girard, Paris, 1893.
- MOMMSEN, Theodor, *Le droit pénal romain*, Cilt I, çev. J. Duquesne, Paris, 1907.
- MONIER, Raymond, *Manuel élémentaire de droit romain*, Cilt I, Montchrestien, 1947.
- LAFERRIERE, Louis Firmin Julien, *De l'Influence du Stoïcisme sur la doctrine des jurisconsultes romains*, (L'académie des sciences morales et politiques, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Paris, 1860.
- PETIT, Léon, *De l'esclave en droit romain. De la mitoyenneté en droit français*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Poitiers Üniversitesi, Hukuk), Poitiers, 1872.
- RICCOBONO, Salvatore, "Roma Doktrininde Hakkın Suistimali Nazariyesi", çev. Ziya Umur, İÜHF, C. 22, S. 1-4, 1957, s. 350-397.
- SENN, Olivier, *Droit romain : Clauses insérées dans les ventes d'esclaves Droit français: liquidation des marchés à terme en marchandises*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Paris Üniversitesi, Hukuk) Paris, 1888.

- SOMER, Pervin, *Roma Hukukunda Mala Verilen Zarar*, İstanbul, 2008.
- TAHİROĞLU, Bülent, *Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları*, İstanbul, 2001. (Mülkiyetin Sınırları)
- TAHİROĞLU, Bülent, "Roma Devleti'nin İktisadî Krizleri", İHFM, C. 45, S. 1-4, 1979-1981, s. 677-706. (İktisadî)
- TAHİROĞLU, Bülent, "Roma Hukukunda Azat Etmenin Tahditleri", İHFM, C. 38, S. 1-4, 1973, s. 521-546. (Azat)
- TESTART, Alain, "Pourquoi la condition de l'esclaves s'améliore-t-elle en régime despotique?", *Revue française de sociologie*, C. 39 S. 1, 1998, s. 3-38.
- TÜRKOĞLU, Gökçe Halide, "Hukukun Kaynağı Olarak İmparatorların Yazılı Cevapları (Rescriptum)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2, 2008, s. 133-152.
- UMUR, Ziya, *Roma Hukuku Ders Notları*, Tıpkı 3. Basım, İstanbul, 2010.
- VISKY, Karol, "Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler", çev. Bülent Tahiroğlu, İHFM, C. 40, S. 1-4, 1974, s. 689-700.
- WATSON, Alan, "Roman Slave Law and Romanist Ideology", *Phoenix*, C. 37, S. 1, Bahar 1983, s. 53-65.
- WESTERMANN, William Linn, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia, 1955.
- WILLEMS, Pierre, *Le droit public romain*, Louvain, 1888.

Antik Kaynaklar

- ARISTOTELES, *Politics*, çev. H. Rackham, Loeb Classical Library 264, Cambridge, Harvard University Press, 1932. (Politika)
- CASSIUS DIO, *Roman History*, çev. Earnest Cary, Herbert B. Foster, Loeb Classical Library 32, Cambridge, Harvard University Press, 1914.
- CATO, *On Agriculture*, çev. W. D. Hooper, Harrison Boyd Ash, Loeb Classical Library 283, Cambridge, Harvard University Press, 1934. (De Re Rustica)
- CICERO, *On the Republic. On the Laws*, çev. Clinton W. Keyes, Loeb Classical Library 213, Cambridge, Harvard University Press, 1928. (De Re Publica, De Legibus)
- CICERO, *On Duties*, çev. Walter Miller, Loeb Classical Library 30, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1913. (De Officiis)
- COLUMELLA, *On Agriculture*, çev. Harrison Boyd Ash, Loeb Classical Library 361, Cambridge, Harvard University Press, 1941.
- DIONYSOS, *Roman Antiquities*, çev. Earnest Cary, Loeb Classical Library 319, Cambridge, Harvard University Press, 1937. (Antiquitates Romanae)
- GAIUS, *The Institutes*, çev. Edward Poste, Oxford, 1904. (Institutiones)
- IUVENALIS, *Juvenal and Persius*, çev. Susanna Morton Braund, Loeb Classical Library 91, Cambridge, Harvard University Press, 2004. (Satıra)

- MACROBIUS, *Saturnalia*, çev. Robert A. Kaster, Loeb Classical Library 510, Cambridge, Harvard University Press, 2011.
- MARTIALIS, *Epigrams*, çev. D. R. Shackleton Bailey, Loeb Classical Library 94, Cambridge, Harvard University Press, 1993. (*Epigrammaton*)
- PAULUS, *The Opinions*, çev. Samuel P. Scott, *The Civil Law*, I, Cincinnati, 1932. (*Sententiae*)
- PLINIUS MINOR, *Letters*, çev. Betty Radice, Loeb Classical Library 55, Cambridge, Harvard University Press, 1969. (*Epistularum*)
- PLUTARKHOS, *Lives*, Volume VII: çev. Bernadotte Perrin, Loeb Classical Library 99, Cambridge, Harvard University Press, 1919. (*Caesar*)
- SENECA, *Moral Essays*, Volume I, çev. John W. Basore. Loeb Classical Library 214, Cambridge, Harvard University Press, 1928. (*De Clementia*)
- SENECA, *Moral Essays*, Volume III: *De Beneficiis*, çev. John W. Basore, Loeb Classical Library 310, Cambridge, Harvard University Press, 1935. (*De Beneficiis*)
- SENECA, *Epistles*, Volume I: *Epistles 1-65*, çev. Richard M. Gummere, Loeb Classical Library 75, Cambridge, Harvard University Press, 1917. (*Epistulae*)
- SPARTIANUS, *Historia Augusta*, çev. David Magie, Loeb Classical Library 139, Cambridge, Harvard University Press, 1921. (*Hadrianus*)
- STRABON, *Geography*, Volume I: *Books 1-2*, çev. Horace Leonard Jones, Loeb Classical Library 49, Cambridge, Harvard University Press, 1917. (*Geographia*)
- SUETONIUS, *Lives of the Caesars*, Volume II, çev. J. C. Rolfe, Loeb Classical Library 38, Cambridge, Harvard University Press, 1914. (*Augustus, Claudius, Domitianus*)
- TACITUS, *Annals: Books 1-3*, çev. Clifford H. Moore, John Jackson, Loeb Classical Library 249, Cambridge, Harvard University Press, 1931. (*Annales*)
- TERENTIUS, *The Woman of Andros. The Self-Tormentor. The Eunuch*, çev. John Barsby, Loeb Classical Library 22, Cambridge, Harvard University Press, 2001. (*Eunuchus*)
- ULPIANUS, *The Rules*, çev. Samuel P. Scott, *The Civil Law*, I, Cincinnati, 1932. (*Reglae*)
- VALERIUS MAXIMUS, *Memorable Doings and Sayings*, Volume I: *Books 1-5*, çev. D. R. Shackleton Bailey, Loeb Classical Library 492, Cambridge, Harvard University Press, 2000.
- VELLEIUS PATERCULUS, *Compendium of Roman History. Res Gestae Divi Augusti*, çev. Frederick W. Shipley, Loeb Classical Library 152, Cambridge, Harvard University Press, 1924.